

FAUSTO NUMINE
BERGA VICTRIX

de Waterschans

MEDEDELINGENBLAD VAN
DE GESCHIEDKUNDIGE KRING
VAN STAD EN LAND VAN BERGEN OP ZOOM

1984 - 1

BESTUUR

Voorzitter: A. G. van der Stoel

Secretaris: Th. W.C. Th. Jansen
Kortemeestraat 29
4611 TL Bergen op Zoom
Tel. 01640-34930

Penningmeester: J.W.A. van Gastel

Leden: Mw. C.M.J. Joosen
Dr. E.G.H. Hartel
Drs. G.W.M. van Aubel
C.A. van Bekkum

Redactie secr.: W.A. van Ham
Studies:

Redactie secr.: Th. W.C. Th. Jansen
De Waterschans:

Rekeningen: Postrekening 24 05 922
Bankrekening 52 50 45 244
ten name van:
Penningmeester Geschiedkundige Kring van
Stad en Land van Bergen op Zoom
Zuidzijde Zoom 38
4611 DB Bergen op Zoom

Op de omslag:

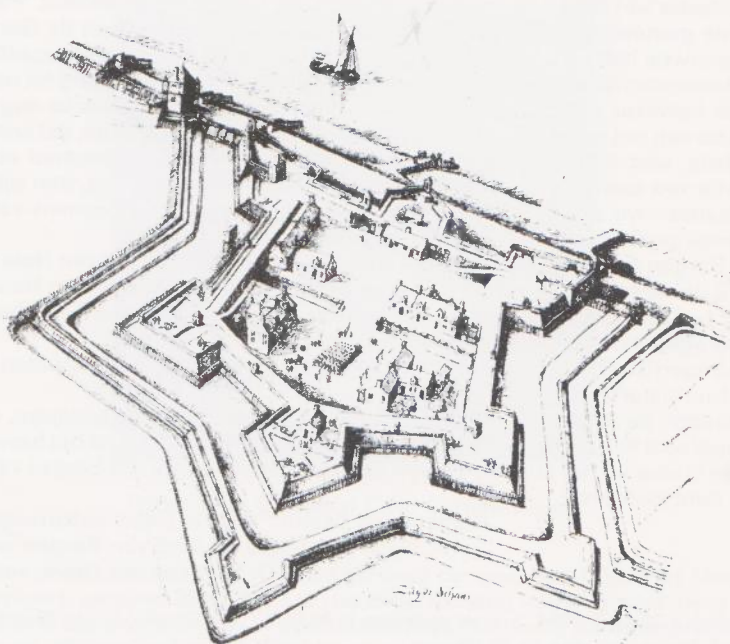
- ★voorzijde: De Grote Markt door Hans Bol, 1587
gouache op perkament, miniatuur 85 x 128 mm
Gemeentemuseum het Markiezenhof
- ★ achterzijde: De Grote Markt door Hans Bol
tekening ca 1580, doorsnee 142 mm
partikuliere verzameling.

FAUSTO NUMINE
BERGA VICTRIX

de Waterschans

MEDEDELINGENBLAD VAN
DE GESCHIEDKUNDIGE KRING
VAN STAD EN LAND VAN BERGEN OP ZOOM

14e jaargang, nr. 1 maart 1984

MEDEDELINGEN

In memoriam C.C.J. van de Watering

Op het moment dat de laatste hand wordt gelegd aan de voorbereidingen voor de Waterschans, ontvingen wij het bericht dat Kees van de Watering is overleden. De tijd ontbreekt ons om een volledig beeld van de verdiensten van de heer Van de Watering te geven. Een bibliografie van alles wat door hem is geschreven is -nog niet voorhanden. Nog enkele weken voor zijn overlijden, ontving de redactie een artikel van zijn hand met jeugdherinneringen. Wellicht dat we in de Waterschans terug kunnen komen op Kees' vele verdiensten als het artikel geplaatst wordt. Vastgesteld kan al wel worden, dat een van de meest trouwe en vasthoudende Bergse geschiedschrijvers van ons is heengegaan. Hij wachtte niet op anderen, maar ging zelf onversaagd aan de slag. Als we iemand zouden moeten noemen, die inhoud heeft gegeven aan de doelstelling van onze Geschiedkundige Kring, dan is hij het. "Het bevorderen van de studie en het stimuleren van de belangstelling van en voor het verleden van Westelijk Noord Brabant", de belangrijkste doelstelling, daarvan was Kees van de Watering het levende voorbeeld. Hij was lid en secretaris van de Geschiedkundige Kring "het Markiezaat". Die kring, onze voorganger, had tot doel om de herinneringen van Bergen op Zoom te bewaren. De collectie van die kring vormde jarenlang het Bergse museumbezit. Pas later, toen de gemeente inzag, dat er een museum moest komen kon de Gemeente voortbouwen met als basis de overgedragen collectie van "het Markiezaat". In de museumcommissie van het Gemeentebestuur was Van de Watering tot voor zeer kort de bewaker van die collectie. In het Markiezenhof is die collectie nog steeds de basis van het museaal bezit van Bergen op Zoom. In het comité, dat onze kring oprichtte, was hij ook weer aanwezig. Kees zat zowel in het bestuur als in de redactie van zowel de Waterschans als ook in die van de Studies. Van zijn eigen publikaties -wij schreven dat al- is nog geen overzicht. Te noemen vallen de volgende publikaties:

- "De Bergen op Zoomse pottenbakkersfamilies" in het boek Tussen Hete Vuren, deel 2 (in de serie Bijdragen tot de geschiedenis van het zuiden van Nederland, onder het redactie-voorzitterschap van Prof. Dr. H.F.J. van den Eerenbeemt).
- Bijdragen aan de Waterschans
- Bijdragen aan het jaarboek van de Oudheidkundige Kring "De Ghulden Roos".
- Natuurhistorische publikaties.

We zouden de heer Van de Watering geen groter eer kunnen bewijzen, dan als zijn opdracht te beschouwen om steeds voor ogen te houden, dat het bevorderen van de studie en het stimuleren van de belangstelling voor het Bergse verleden, onze dure plicht is.

Namens het bestuur van de Geschiedkundige Kring
van stad en land van Bergen op Zoom
A.G. Bert van der Stoel, voorzitter.

- Woensdag 18 april 1984 Jaarvergadering in H.C.R. "De Draak" Grote Markt te Bergen op Zoom aanvang te 20.00 uur.
- Maandag 30 april 1984 Stadswandeling, georganiseerd door Harmonie Kolpingszonen aanvang: van 14.00 tot 16.00 uur Kraam v.h. Markiezenhof. Deelname f 2,50 p.p.
- Woensdag 16 mei 1984. Mini-excursie naar de museumkamer in de Cort Heylicher Kazerne, ingang v. Heelulaan.
Hier te bezichtigen een collectie betreffende de geschiedenis v.d. te Bergen op Zoom gelegerde militaire onderdelen en hun kazernes. Daar maar een kleine groep (± 20 personen), gelijktijdig rondgeleid kan worden zijn er vier aanvangstijden t.w. 16.00-17.00-19.30 en 20.30 uur. Opgave hiervoor bij de secretaris, waarna U bericht ontvangt bij welke groep U bent ingedeeld.

DE CORT HEYLIGERS KAZERNE TE BERGEN OP ZOOM.

door: A.L.G.M. Schellekens.

De Cort Heyligerskazerne behoort tot de "grensbataljon-kazernes" die in 1939 langs de zuid- en oostgrens van Nederland werden gebouwd. Na de ingebruikneming in 1939 werd in deze kazerne een bataljon van het 3e Regiment Infanterie gelegerd. Vanaf 13 mei 1940 tot het einde van de Duitse bezetting lagen onderdelen van de 9e Duitse Pantserdivisie, de "Leibstandarte Adolf Hitler" en de "Kriegsmarine" in deze kazerne. Vanaf 27 oktober 1944 huisvestte zij onderdelen van de 4e Canadese Pantserdivisie en het 3e Bataljon Stoottroepen ("Brabant"). Na de bevrijding en het formeren van de Koninklijke landmacht, heeft de kazerne dienst gedaan als Opleidingsdepot van de Indië-Bataljons van het 3e Regiment Infanterie. Overigens blijkt deze kazerne kort na de bevrijding tijdelijk een (onofficiële) andere naam te hebben gehad. In de tijd dat de Koninklijke Nederlandse Brigade "Prinses Irene" hier gelegerd was, heeft de toenmalige commandant, majoor der infanterie F. Looring van Beek, boven de ingang de naam "Prinses Irene Kazerne" laten aanbrengen.

Portret van Generaal G.M. Cort-Heyligers

De naam van de kazerne is ontleend aan generaal der infanterie Gijsbertus Martinus Cort Heyligers, geboren 26 juli 1770 te Heusden. Als jong vaandrig week hij in 1787 naar Frankrijk uit, kwam in 1795 in de Bataafse Republiek terug als kapitein bij de jagers te voet. Hij nam deel aan de strijd tegen de Engels-Russische troepen die in Bergen (NH) een inval deden. Na een reeks bevorderingen werd hij in 1809 generaal-majoor, commandant 1e brigade der 2e divisie van het Hollandse Leger in Noord-Brabant waarmee hij een Engels invasieleger in Zeeland terugslough. Bij de inlijving van Nederland bij Frankrijk ging hij in 1810 over in Franse dienst als brigade-generaal. Hij diende bij de "Grande Armée" in Rusland en werd krijgsgevangene van de Russen. In 1814 keerde hij terug in Frankrijk, nam ontslag als luitenant-generaal uit de Franse dienst en ging in 1815 als generaal-majoor over naar het Nederlandse leger. Bij de Belgische opstand in 1830 rukte hij op naar Brussel en was waarnemend commandant van het mobiele legerkorps onder generaal Chassé; Vervolgens nam hij deel aan de Tiendaagse Veldtocht en streed tegen het Belgische Maasleger. In 1838 werd hij gepensioneerd met de rang van generaal der infanterie. Hij overleed op 16 november 1849 op het kasteel Brinkgreve nabij Deventer.

Bij beschikking van 21 december 1938 werd zijn naam aan de kazerne gegeven. Op dit moment wordt de kazerne gebruikt door de Rijschool Bergen op Zoom (RSB). Vanwege de omvang van de totale rijschool liggen 2 van de 4 rij-instructiecompagnieën echter in de Koningin Wilhelminakazerne in Ossendrecht. Op de rijschool komen iedere twee maanden zo'n 720 nieuwe dienstplichtigen op die, verdeeld over de vier compagnieën, in opleiding worden genomen.

In de zuidwesthoek van de kazerne bevindt zich een DIERENTUIN, die door een korporaal, hoofdzakelijk in zijn vrije tijd, wordt bijgehouden. Hoewel oorspronkelijk klein opgezet, is hij toch tot een bezienswaardigheid uitgegroeid.

Op 7 april 1976 werd opgericht en notarieel vastgelegd de "Stichting Cort Heyligers" met als doel: "de voortzetting van de militaire traditie van de voormalige kazernes in de vestingstad Bergen op Zoom, voormalige onderdelen welke gelegerd waren in Bergen op Zoom, alsmede van het onderdeel gelegerd in de Cort Heyligerskazerne". Zij tracht dit doel te verwezenlijken door o.m. het aanleggen van een krijgskundige verzameling op de zolder van een van de legeringsgebouwen. Uit de verschillende periodes liggen hier tastbare herinneringen tentoongesteld, die regelmatig aan groepen (dienstplichtige) militairen worden getoond.

MEDEDELING

- Zondag 3 juni. Bezoek aan de uitstalruimte v.d. archeologische stichting "In den Scherminkel" gevangenpoort te Bergen op Zoom.

Voor onze leden en hun introducees geopend van 11.30 tot 14.00 uur. Hier zijn ook de resultaten te bezichtigen v.d. opgravingen in de Zuid-molenstraat en die welke bij de reconstructie v.d. Grote Markt gevonden zijn.

IN DEN SCHERMINCKEL

Op 3 juni is er een excursie naar de expositieruimte van de archeologische stichting In den Scherminckel. De in het poortgebouw geëxposeerde kollektie is grotendeels eigendom van deze in 1971 opgerichte stichting, die zich oudheidkundig onderzoek in ruime zin ten doel stelt. In de kollektie zijn twee afdelingen te onderscheiden. Ten eerste is dat een doorsnede van het in de huishoudens van de 15de tot de 19de eeuw in gebruik zijnde stenen en glazen vaatwerk. De voorwerpen zijn zoveel mogelijk geordend naar de vindplaats. Er is een keur aan grappen of kookpotten, steelpannen, schalen, borden, kommen, lampjes, glazen, flessen e.d. te zien. Speciale aandacht verdient de tegen de westwand opgestelde kollektie, afkomstig uit de afvalput van de huizen "de Scherminckel" en "de Draeck", waarbij zich vele fraai versierde voorwerpen bevinden. Ook zijn hier recente vondsten uit de Zuidmolenstraat te zien. De tweede afdeling wordt gevormd door de misbaksels, gevonden in de restanten van diverse vroeger in het Havenkwartier aanwezige pottenbakkerijen. Misbaksels zijn de voorwerpen, die tijdens het bakproces in de potoven schade opliepen, bijvoorbeeld door scheurvorming, en daardoor onverkoopbaar werden. Deze nooit gebruikte voorwerpen geven een beeld van de produktie van de vroegere pottenbakkerijen "de Drie Klokskens", "de Kat" en "Cronenburg". In de vitrine zijn diverse kleinoden uit de pottenbakkerij te zien zoals proenen, mallen en een schraapmes.

TWEE MIDDELEEUWSE MUNTEN GEVONDEN TE BERGEN OP ZOOM

door Louis Weijs

Tijdens de opgraving door de Stichting In den Scherminckel aan de Zuidmolenstraat in de zomer van 1983 was het één van de grote vragen om een datering te vinden voor de oudste bewoningslagen.

Toen dan ook op 13 en 26 juni bij het afschaven van het onderste bodemvlak twee munten werden gevonden, rees de verwachting dat er een oplossing zou worden gevonden voor dit dateringsprobleem.

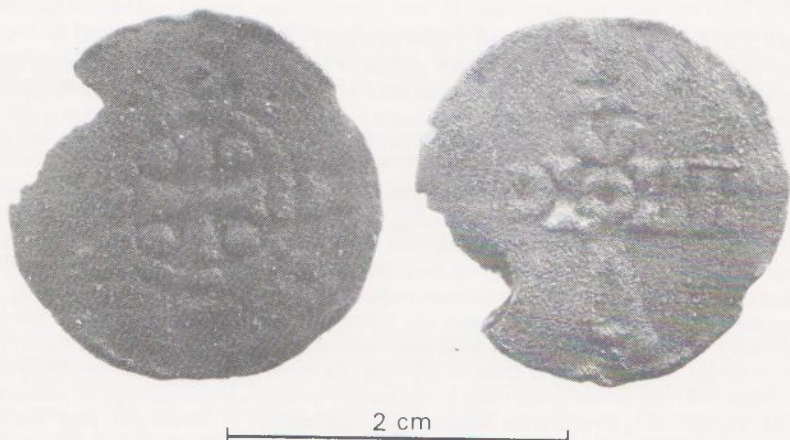
Op het eerste gezicht waren de munten niet meer dan twee bruine geëxideerde metaalschijfjes met een vaag reliëf. Eén munt was redelijk gaaf, terwijl de tweede gebroken was en er bovendien een kwart volledig ontbrak. Beide munten werden opgestuurd naar het Koninklijk kabinet van munten, penningen en gesneden stenen te Den Haag. De heer H.W. Jacobi van dit instituut heeft de munten gereinigd en gedetermineerd. 1)

Het gaat om twee gelijke exemplaren van een zilveren penning of denarius. Van de 8e totde 13e eeuw was dit het enige type munt dat geslagen werd. De waarde ervan bedroeg 1/240 van een karolingisch pond (zilver), in ons gewichtstelsel ongeveer 1,8 kg.

De muntplaats is Keulen, waarbij als jaartallen kunnen gelden de regeringsperiodes van Otto I (936-973), Otto II (973-983) en Otto III (983-1002). Bovendien moet rekening gehouden worden met het feit dat deze "Keulse penningen" nog 150 jaar later in omloop waren. 2) De datering van de grondlaag waarin de vondst is gedaan ligt dan tussen 940 en 1150. Verder onderzoek van met name de aardewerkscherven die ook zijn gevonden kunnen mogelijk een iets nauwkeuriger periode aanduiden.

VOETNOTEN

- 1) Brief van drs. H.W. Jacobi, directeur Koninklijk kabinet van munten, penningen en gesneden stenen.
- 2) Dr. H.E. van Gelder, De nederlandse munten Utrecht/Antwerpen 1966

De voor- en achterzijde van één van de twee gevonden munten.

VROEG-16e EEUWSE "GELEYERSBACKERS" EN HUN PRODUKTEN (MAJOLICA) TE BERGEN OP ZOOM.

door: Gerrit Groeneweg & lic. Vera Vandenbulcke.

INLEIDING.

In het verleden kende vrijwel elke stad wel één of meer pottenbakkers, die aardewerk produceerden voor een lokale markt. Wanneer er ter plaatse geen geschikte klei aanwezig was, dan schroomde men niet om deze grondstof van ver afgelegen plaatsen te betrekken. Zo wordt in de 17e eeuw klei uit de omgeving van Bergen op Zoom vervoerd naar Zierikzee, Holland en Friesland 1). Plaatsen waar kwalitatief goede klei aanwezig was, waar over grote hoeveelheden goedkope brandstof kon worden beschikt en die bovendien goede verkeersverbindingen over water met andere streken hadden, konden in de loop der tijd uitgroeien tot pottenbakkerscentra van betekenis. Bergen op Zoom voldeed aan die voorwaarden en dat de potmakersnijverheid hier reeds vroeg van groot belang moet zijn geweest, kunnen we afleiden uit het feit, dat Bergen op Zoom een van de weinige steden is, waar de pottenbakkers een eigen gilde vormden. Reeds in 1435 verleende het stadsbestuur dit ambacht een keure of reglement 2). De mogelijkheden van de Bergse potmakers werden min of meer begrensd door de eigenschappen van de hier voorkomende leem: producten uit witbakkende klei en het veel harder gebakken grès of steengoed, maar ook sieraardewerk, werden van elders aangevoerd. Zo troffen medewerkers van de stichting "In den Scherminckel" een bonte verscheidenheid van vroeg-16e eeuwse keramiek aan in een beerkeldertje onder het stadhuis: steengoed kruiken uit de omgeving van Aken (Langerwehe en Raeren), een steengoed drinkbekertje uit Siegburg (nabij Bonn) een roodaarden oliekrui uit zuid-Portugal, een majolica siroopkan uit Spanje (Valencia) en een wit aardewerk schotel en kommetje uit de omgeving van Keulen 3). Ook op andere plaatsen in de stad troffen medewerkers van deze stichting met name onder het 16e en vroeg-17e eeuwse aardewerk talrijke voorbeelden aan van het van elders aangevoerde materiaal. zo werden bij de jongste opgraving aan de Zuidmolenstraat fragmenten aangetroffen van een olijfgroene kan van Franse origine, kruiken uit het Belgische Raeren, schotelgoed van pottenbakkers uit Wanfried a/d Werra en kommetjes uit het gebied van de Weser in Noord-Duitsland.

Heeft de potmakersnijverheid in Bergen op Zoom zich werkelijk beperkt tot de productie van rood-bruin gebruiks aardewerk? Zou het, in het licht van de tot nu toe bekende feiten te gevaagd zijn, om te stellen, dat in Bergen op Zoom bovendien majolica is vervaardigd?

MAJOLICA; LANDELIJKE PRIMEUR VOOR BERGEN OP ZOOM?

Terwijl het rood-bruine gebruiks aardewerk geheel of gedeeltelijk met een doorzichtig laagje loodglazuur is bedekt, kenmerkt majolica zich door een laagje ondoorschijnend wit tinglazuur. Dezelfde techniek wordt in een verder ontwikkelde vorm toegepast bij de vervaardiging van het latere delfts aardewerk. Dit laagje tinglazuur vormt een uitstekende ondergrond voor het aanbrengen van veelkleurige beschilderingen.

Reeds in de 9e eeuw trachtte men in Mesopotamië het chinese porselein na te bootsen door op het aardewerk een witachtig ondoorzichtig laagje tinglazuur aan te brengen. Vanaf de tweede helft van de 12e eeuw is deze techniek ook bekend geraakt in het toen islamitische Spanje 4). In eerste instantie groeide de zuid-Spaanse stad Málaga uit tot het belangrijkste productie-centrum van 13e en 14e eeuwse majolica 5). Omstreeks het midden van de 14e eeuw neemt Valencia (Manises) de plaats van Málaga over 6); vervolgens wordt de techniek overgenomen door pottenbakkers in Italië, waar wereldberoemde majolica-centra tot ontwikkeling kwamen. Langzamerhand raakt de techniek ook ten noorden van Italië bekend. Reeds in de eerste helft van de 15e eeuw moet in Antwerpen majolica zijn vervaardigd 7); vooral kort na 1500 vestigen zich verschillende Italiaanse Majolica-bakkers in Antwerpen. Daar werd de basis gelegd voor de noord-Nederlandse majolica en voor het daaruit ontwikkelde delfts aardewerk 8). Vooral na de scheiding tussen de noordelijke en de zuidelijke Nederlanden in 1581 wijken tal van Antwerpse majolica-bakkers uit naar Engeland, Duitsland en Nederland. Als eerste Noord-Nederlandse plaats waar een majolica-bakker werkzaam was, wordt vaak Middelburg genoemd (1564). Haarlem volgde in 1572, Amsterdam in 1584, Dordrecht in 1586 en Delft pas in 1611.

Misschien valt die eer wel te beurt aan Bergen op Zoom:

a. 1517/'18 Luycas Raymondsz, "Geleyenpotbackere" en

b. 1528 Otte Mirot, "galeybacker".

Geleyerswerk is de toenmalige benaming voor majolica, met geleyenpot- of galeybakker wordt dan ook het beroep aangeduid van degene, die majolica vervaardigde.

Bergen op Zoom maakt in ieder geval reeds in 1487 kennis met de majolica, want op de Koudemarkt van dat jaar werd per schip een mand "geleyartswerck" aangevoerd 9).

In de loop van de 16e eeuw lijken de verhandelde hoeveelheden majolica beduidend omvangrijker te zijn geworden. Nog in 1770 wist de pastoor van Wouw te vertellen over de omme-gang die ter ere van Sint Leonard vóór 1581 door Wouw trok, Op die dag arriveerden er wel 40 en meer karren, beladen met "geleyewerck" waarmee een soort markt werd ingericht 10).

LUYCAS RAYMONDSZ.

Blijkens de stadsrekening van 1517/1518 11) wordt er op kosten van de stad een potoven opgericht om "geleyerssche potten daer inne te backenen" 12). Wellicht speelde de stad in op de explosieve verspreiding van Italiaanse majolica-bakkers over noord-west Europa en trachtte zij nieuwe impulsen aan de plaatselijke economische bedrijvigheid toe te voegen, door aantrekkelijke faciliteiten te bieden aan de majolica-bakker, die bereid zou wezen hier zijn bedrijf uit te oefenen.

Voor de bouw van de oven zijn ondermeer 50.000 bakstenen nodig, ruim 3.000 daktegels, 66 hoekdaktegels, 54 vorstpannen, luchtpannen, panlatten, kalk en tras; met talloze karrevrachten wordt leem, aarde, zand, gruis, enz., aan- en afgevoerd. De totale investering kost 20 pond, 17 scell., 7 deniers en 8 mittens, overeenkomende met 320 maal het dagloon van de metselaars die aan deze bouw werkten.

Helaas is het ons tot op heden niet gelukt om te achterhalen, waar deze oven heeft gestaan. Wij hopen u te gelegenertijd hierover meer informatie te kunnen verschaffen als resultaat van ons archivalisch onderzoek naar gegevens over de produktie van majolica in Bergen op Zoom. Gelukkig beschikken we wel over gegevens over de majolica-bakker, voor wie deze oven vermoedelijk bestemd was. Uit dezelfde stadsrekening blijkt namelijk dat er grote kosten gemaakt zijn door "meestere Luycas, geleyerspotbackere, wonende inde Steenberchssche strate in den Oyevaersnest". Van de door hem gesloten lening ad 5 pond en 15 scell. resteren er dan nog 5 pond.

De stad neemt niet alleen de kosten van de bouw van de oven op zich, zij verstrekt daarnaast blijkbaar ook een krediet aan meester Luycas om daaruit zijn aanloopkosten te kunnen betalen. Tenslotte wordt hem toegezegd, dat de huursom van zijn woning, Het Oyevaersnest, gedurende drie jaar voor rekening van de stad komt.

Ongetwijfeld zullen we Lucas Raymondsz 12) nog verder tegenkomen bij ons archiefonderzoek.

OTTE MIROT.

We zijn de heer C.J.F. Sloomans, onze oud-gemeente-archivaris, bijzonder erkentelijk voor het feit dat hij ons in kennis stelde van een tweede majolica-bakker in Bergen op Zoom. Op 23 mei 1528 stellen "Michiel de Brunen ende Otte Mirot, galeybacker, wonende inde stadt alhier" een gezamenlijke schuldbekentenis aan toonder op ten behoeve van Pauwelss van Gevert, "crujdenier van Antwerpen", ten bedrage van 14 pond, 19 scell. en 3 groten Vlaams in verband met de aankoop van sulfaat, "cooperroose" 14). Uit andere archiefbronnen blijkt, dat Michiel een Antwerps koopman is 15). Gezien zijn beroep, verbaast het ons niet, dat we Michiel hier aantreffen; hij heeft blijkbaar belang bij de transactie, want hij stelt ondermeer zijn huizen Sint-Joos, Sint-Jacobsbrugge en Sint-Michiel als onderpand. Maar wat is zijn relatie tot Otte Mirot? Oefende Otto zijn beroep ook daadwerkelijk uit? Otte woont in Bergen op Zoom, maar waar?

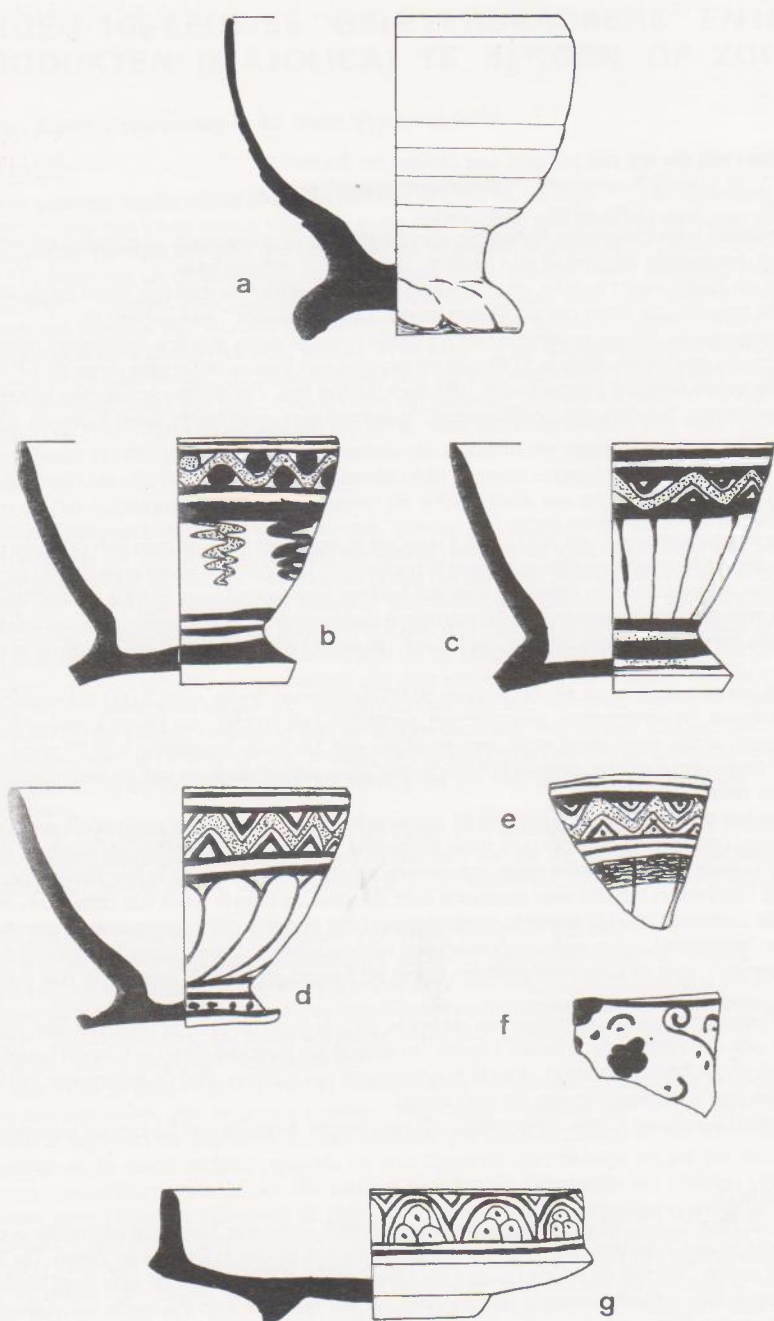

fig. 1

PRODUKTEN.

Zoals uit het vorenstaande blijkt, hebben er in Bergen op Zoom in het eerste kwart van de 16e eeuw minstens twee personen gewoond, die als beroep dat van majolica-bakker opgaven. Maar dit is nog geen bewijs, dat ze hier werkelijk majolica hebben vervaardigd. Gezien de speciaal daarvoor gebouwde oven lijkt het ons toch wel aannemelijk dat in Bergen op Zoom majolica is geproduceerd. Voldoende zekerheid hebben we eerst, wanneer we ook op het afval in de vorm van misbaksels stuiten. In verband daarmee willen wij hierbij een aantal voorwerpen nader bezien, die in Bergen op Zoom gevonden zijn en mogelijk uit de tijd dateren, dat Lucas en Otte hier woonden.

DRINKBEKERTJES, DRINKSCHAALTJES 16).

Medio september 1779 verzamelden wij met een aantal medewerkers van de stichting "In den Scherminckel" 15e eeuws aardewerk aan de Minderbroederstraat. Daar moest een opslagterrein plaats maken voor een aantal woningen ten behoeve van de congregatie van de Zusters Franciscanessen in verband met de uitbreiding van Huize Catharina 17).

Onder het bijeengebrachte materiaal bevonden zich fragmenten van een drinkschaaltje (afb. 1g) en enkele drinkbekertjes (afb. 1b,e), uitgevoerd in majolica. De vorm van dit drinkgerei is rechtstreeks ontleend aan de in steengoed uitgevoerde drinkschaaltjes en -bekertjes, die in de 15e en vroege 16e eeuw in grote hoeveelheden in Siegburg (nabij Bonn) zijn vervaardigd (afb. 1a) 18).

Waar in Zwijndrecht tussen 1421 en 1575 het klooster Eemsteyn stond, werden in de vijftiger jaren een aantal majolica schaaftjes en bekertjes verzameld, die een verbluffende gelijkenis vertonen met de majolica uit de Minderbroederstraat. De vondsten uit Zwijndrecht werden gedateerd in de eerste decennia van de 16e eeuw. Hetzelfde geldt ook voor het onder 1f afgebeelde fragment, eveneens afkomstig uit de Minderbroederstraat, waarop naar Italiaanse trant gestyleerde blaadjes zijn geschilderd 19). Deze datering wordt wellicht bevestigd door een vergelijkbaar kommetje, dat in Delft onder een brandlaag van 1536 werd aangetroffen 20). Voorwerpen met vergelijkbare vorm en decoratie zijn ons ook bekend uit 's-Hertogenbosch, waar ze worden gedateerd in het 2e en 3e kwart van de 16e eeuw 21). Wij achten het reëel deze datering ook voor onze vondsten uit de Minderbroederstraat aan te houden.

SCHOTELGOED.

In de magazijnen van het gemeente-museum Het Markiezenhof bevindt zich een bijzonder interessante majolica-schotel, die bij graafwerk in onze stad te voorschijn moet zijn gekomen. Op het midden van de schotel is het borstbeeld geschilderd van een naar links ziende mohamedaan, voorzien van een forse snor en op het hoofd een brede platte tulband 22). Wellicht is hier de gevreesde sultan Soliman de Grote weergegeven, die in 1526 zelfs Wenen bedreigde. Zijn portret komt voor op Italiaanse majolica, op tal van 16e eeuwse Vlaamse en Hollandse gravures 23) en op vroeg-16e eeuws majolica uit Antwerpen 24).

Wijlen de heer D. Korf, majolica-kenner bij uitstek, schreef over deze schotel, dat deze op het eerste gezicht zou kunnen doorgaan voor een produkt uit de werkplaatsen te Deruta (Italië) in de periode tussen ca. 1520 en 1540. Baktechniek en vormgeving tonen zijns inziens echter aan, dat het een exemplaar van Nederlandse bodem moet zijn. Hij denkt daarbij aan meester Lycas in Bergen op Zoom 25).

TEGELS.

In de collectie van de stichting "In den Scherminckel" bevinden zich een aantal fragmenten van 16e eeuwse majolica tegels, die destijds werden opgegraven in de Augustapolder 26) (afb. 2).

Opmerkelijk is, dat de kleur en de structuur van het baksel van deze tegelfragmenten vrijwel gelijk is aan dat van het drinkgerei uit de Minderbroederstraat. De twee kleuren waarmee de bekertjes en het drinkschaaltje zijn beschilderd, lichtblauw en oranje, komen eveneens sterk overeen met die kleuren op de tegels. Op de tegels komen daarnaast de kleuren lichtgroen en citroengeel voor. De dikte van de tegels is 20 à 21 mm, de breedte 130 à 134 mm. Op de achterzijde van de tegels zijn in donker blauwe, circa 3 mm. brede penseelstreken, Romeinse cijfers aangebracht. Zo komen ondermeer de nummers VII, XXXVII, LXIX, LXXX en LXXXV voor (afb. 2b). Vermoedelijk hebben deze tegels deel uitgemaakt van een minimaal 85 tegels tellend tableau, waarbij de nummers als handleiding dienden bij het bepalen van de volgorde, waarin ze moesten worden geplaatst.

De bovenkant van de tegels is sterk afgesletten, waarschijnlijk omdat ze als vloertegel werden gebruikt. We weten niet of ze ook als zodanig waren bedoeld; het is ook mogelijk, dat (onderdelen van) een wandtableau elders als vloertegel werd(en) hergebruikt. Door het gering aantal beschikbare fragmenten en de sterke erosie van de afbeeldingen daarop, is het ons helaas niet mogelijk om een indruk te verkrijgen van de voorstelling op het tableau. De gebruikte kleuren lijken typisch Antwerps 27) en bij de beschildering menen wij een typisch Antwerps ornament te herkennen, bekend staand als Ferronnerie of de zgn. Florisstijl 28). De blad- en fruitmotieven vertonen uitgesproken Italiaanse karakteristieken 29).

Het formaat van de tegels en de daarop voorkomende decoratie zijn kenmerkend voor de 16e eeuw. Ook deze tegels kunnen zijn vervaardigd in de periode, waarin Lucas en Otte in Bergen op Zoom woonden.

CONCLUSIE.

We hebben in het vorenstaande getracht een samenvatting te geven van de huidige stand van zaken van ons onderzoek naar een eventuele produktie van majolica in Bergen op Zoom. We zijn er ons van bewust, dat wij hierin eerder vragen oproepen dan dat we oplossingen aandragen. Hopelijk zal verder archivalisch en archeologisch onderzoek ons de nodige antwoorden geven.

NOTEN.

- 1.) C.J.F. Sloomans, "ECONOMISCH-SOCIALE GESCHIEDENIS VAN HET POTMAKERSAMBACHT TE BERGEN OP ZOOM 1400-1925" (tussen hete vuren, deel I), Tilburg 1970, pag. 31.
2. C.J.F. Sloomans, op.cit., pag. 4.
3. G.C. Groeneweg, "Een vroeg 16e-eeuwse afvalput onder het stadhuis van Bergen op Zoom" in: BRABANTS HEEM, 34e jrg. 1982, nr. 4, pag. 144-162.
4. A. Wilson-Frothingham, "LUSTREWARE OF SPAIN", New York 1951 en
A. Caiger-Smith, "TIN-GLAZE POTTERY IN EUROPE AND THE ISLAMIC WORLD, THE TRADITION OF 1,000 YEARS IN MAJOLICA, FAÏENCE AND DELFTWARE", London 1973.
5. A. Wilson-Frothingham, op.cit., pag. 15.
6. Binnenkort wordt in het tijdschrift WESTERHEEM gepubliceerd: G.C. Groeneweg, "Spaanse majolica in westelijk Noord-Brabant (14e - 16e eeuw)".
7. D. Korf, (tekst) en H.J. Hijmersma (catalogus), "Antwerps plateel" in: MEDEDELINGENBLAD VAN DE VERENIGING VAN VRIENDEN VAN DE NEDERLANDSE CERAMIEK, 62/63, 1971/1-12, pag. 5.
8. D. Korf, "NEDERLANDSE MAJOLICA", Bussum 1981.
9. Drs. W.S. Unger, "DE TOL VAN IERSEKEROORD, DOCUMENTEN EN REKENINGEN 1321-1572" (Rijks geschiedkundige publicatiën, kleine serie, 29), 1939, pag. 374 e.v., met verwijzing naar gemeente-archief Middelburg, Tolboek 1486-1487.
10. F. van Hoeck, "Jaarboeken der parochie Wouw" in: TAXANDRIA (tijdschrift voor Noordbrabantsche Geschiedenis en Volkskunde), 50e jrg., 10e jrg. van de 5e reeks, Bergen op Zoom 1943, pag. 30 e.v., zie ook: A. Delahaye, "HOFFMANS' VERTELLINGEN OVER DE PAROCHIE VAN WOUW" (Publicaties van het Archivariaat "Nassau-Brabant" nr. 29), januari 1975, pag. 7 en W.A. van Ham, "WOUW IN DE MIDDELEEUWEN" (Woide ... die Wouda, opstellen over de geschiedenis van Wouw), Wouw 1980, pag. 124; onze dank gaat uit naar laatstgenoemde auteur, die ons hierop opmerkzaam maakte.
11. Gemeente-archief Bergen op Zoom, SA 263, fol: 150-151.
12. C.J.F. Sloomans, op.cit., pag. 17.
13. De achternaam "Raymondsz" ontleen wij aan L.J. Weijs, "PUTVONDSTEN ACHTER DRAECK EN SCHERMINCKEL" (De huizen Draeck en Scherminckel), Bergen op Zoom, pag. 33. Helaas zonder bronvermelding.

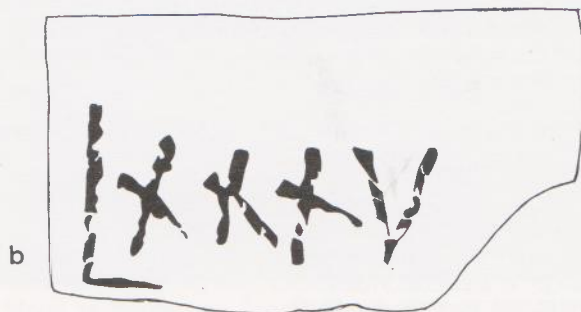

fig. 2

- 14) Gemeente-archief Bergen op Zoom, R 335-1, fol.61 verso, "cooperroose is afgeleid uit het frans "la couperose" = sulfaat. Welk soort sulfaat blijkt helaas niet uit de tekst.
- 15) Gemeente-archief Bergen op Zoom, R 216, fol.167. Zie ook C.J.F. Sloomans, "Sint Joos in de Kortemeerstraat" in: JAARBOEK 39 VAN DE OUDHEIDKUNDIGE KRING DE GHULDEN ROOS TE ROOSENDAAL, 1979; de heer Th. W.C.Th. Jansen, de huidige eigenaar van dat woonhuis, was zo vriendelijk ons een overdruk van dit artikel ter hand te stellen.
- 16) Onze dank gaat uit naar de heer L.J. Weijss, lid van de stichting "In den Scherminckel", die ons in de gelegenheid stelde deze vondsten te bestuderen.
- 17) Thans Minderbroederstraat 14 t/m 18, sectie G, nr. 6223.
- 18) Het afgebeelde exemplaar werd onder het stadhuis aangetroffen. Zie G.C. Groeneweg 1982, op.cit., pag. 150-151
- 19) J.G.N. Renaud, "Laat-middeleeuwse majolica uit Nederlandse bodem" in: MEDEDELINGENBLAD VAN DE VRIENDEN VAN DE NEDERLANDSE CERAMIEK, 8, 1957, pag. 1-11 en van dezelfde auteur "Voorlopers van delfts uit opgravingen" in: BERICHTEN VAN DE RIJKSDIENST VOOR OUDHEIDKUNDIG BODEMONDERZOEK, 9, 1959, pag. 238-244. Interessant is, dat reeds Renaud aan Bergen op Zoom dacht als mogelijke plaats van vervaardiging van dit drinkgerei! Zie ook: D. Korf, "NEDERLANDSE MAJOLICA", Bussum 1981, afb. 186-191.
- 20) D. Korf, op.cit., afb. 151.
- 21) "VAN BOS TOT STAD; OPGRAVINGEN IN 's-HERTOGENBOSCH" (onder redactie van drs. H.L. Janssen), 's-Hertogenbosch 1983, pag. 215 en afb. 31.
- 22) D. Korf, op. cit., afb. 112.
- 23) A. Dorgelo, "Enkele bijzondere majolicategels met portretbusten" in: MEDEDELINGENBLAD VAN DE VRIENDEN VAN DE NEDERLANDSE CERAMIEK 27, juni 1962, pag. 28-32 en J. van Loo, "Over een aantal kleine portrettegels en de herkomst van de voorstellingen daarop" in MEDEDELINGENBLAD VAN DE VRIENDEN VAN DE NEDERLANDSE CERAMIEK 39, 1965, pag. 32-38.
- 24) D. Korf, "TEGELS", Bussum 1979, afb. 53. en A. Groneman, "De 16e eeuwse tegelvloeren van het kasteel der Nassau's te Breda en enige andere producten van oud-Nederlandse majolica-nijverheid; een nieuwe toeschrijving aan Guido Andries" in: MEDEDELINGENBLAD VAN DE VRIENDEN VAN DE NEDERLANDSE CERAMIEK, 16, september 1959, afbeelding 15 rechtsonder.
- 25) D. Korf 1981 op cit., pag 63.
- 26) Mededeling L.J. Weijss.
- 27) L.J.M. Philippen, "DE OUD-ANTWERPSCHE MAJOLICA", Brussel 1938.
- 28) D. Korf en H.J. Hijmersma 1971, op. cit., pag. 9-10.
- 29) H. Nicaise, "Les modèles italiens des faïences neerlandaises au XVIe et au début du XVIIe siècle" in: BULLETIN INSTITUT HISTORIQUE BELGE DE ROME 1936, afb. 5 en 19.

OPROEP

Zoals U elders in deze Waterschans kunt lezen, organiseren wij 16 mei '84 een excursie naar de Cort Heyligers Kazerne voor het bezichtigen v.d. aldaar gevestigde museumkamer welke U een beeld geeft v.d. militaire tradities v.d. voormalige kazernes en de nog bestaande Cort Heyligers kazerne te B.O.Z. evenals de daar gelegerde onderdelen. Mochten er onder U nog lezers bevinden welke attributen, brieven, foto's, kleding, oorkondes van voormalige krijgsmacht onderdelen of kazernes te B.O.Z. bezitten en deze als gift of als bruikleen willen afstaan ter uitbreiding van genoemd museum, gelieve dan contact op te nemen m.d. Stichting "Cort Heyligers". Contactpersoon: 1e Luitenant L. Schellekens, Officiersmess, tel: 01640-41920, of met de secretaris van onze vereniging.

De Grote Markt te Bergen op Zoom, toegeschreven aan Abel Grimmer (ca. 1597), National Gallery of Art, Washington.

BERGEN OP ZOOM IN WASHINGTON

door Cees Vanwesenbeeck

Een ontmoeting tussen Jan Sanders, Louis Weys en twee Amerikanen leverde een reproductie op van een opmerkelijk schilderij, dat zich in de collectie van de National Gallery of Art te Washington (USA) bevindt.

Het gaat hier om een geschilderd paneel, voorstellende de Grote Markt te Bergen op Zoom. Het vrij grote schilderij (63,8 x 82,2 cm) wordt toegeschreven aan Abel Grimmer en is gedateerd 1597.

Het beeld dat Grimmer schilderde komt niet onbekend voor om dat ook Adriaen Collaert het middels een gravure vastlegde.

Abel Grimmer is tussen 1570 en 1577 in Antwerpen geboren.

De exacte geboortedatum is niet bekend. Ook zijn overlijdensdatum is niet bekend, maar hij schijnt in ieder geval voor 1619 in Antwerpen te zijn overleden. (Volgens het schilderslexicon van P.T.A. Swillens)

Hij was leerling van zijn vader Jacob Grimmer en hij werd in 1592 lid van het Antwerpse Sint Lucasgilde. Van zijn hand zijn werken bekend: zowel landschappen, genre, bijbelse taferelen als stadsgezichten.

Hij heeft ongetwijfeld Adriaen Collaert ontmoet, die in 1560 in Antwerpen is geboren en op 29-6-1618 aldaar is overleden.

Collaert werd in 1580 als "meesterszoon" ingeschreven in het zelfde St. Lucasgilde te Antwerpen.

Ook de vader van Adriaen, genaamd Jacob Collaert, was een bekend Antwerps schilder en lid van het St. Lucasgilde.

De Grote Markt te Bergen op Zoom, gravure door Adriaen Collaert naar de tekening door Hans Bol (ca. 1585). Museum Boymans van Beuningen te Rotterdam.

Adriaen Collaert en Abel Grimmer zullen elkaar als leeftijdgenoten en collega's zeker gekend hebben.

Wellicht hadden zij ook contact met Hans Bol, van wiens hand de fraaie gouache is, die zich in het Gemeentemuseum het Markiezenhof bevindt.

Hans Bol was welliswaar van een oudere generatie, maar hij was in de zelfde omgeving werkzaam. In 1560 werd hij ingeschreven in het St. Lucasgilde te Mechelen en in 1572 als vrijmeester te Antwerpen.

De drie kunstenaars hebben echter meer gemeen.

Alle drie maakten zij een serie afbeeldingen van de maanden van het jaar waarbij een van de maanden een voorstelling vormde van de Grote Markt te Bergen op Zoom. Hans Bol vervaardigde zijn maandjes omstreeks 1580 als tekeningen, Adriaen Collaert maakte er gravures van (omstreeks 1585) en Abel Grimmer schilderijen.

De afbeelding die zich in Washington bevindt hoeft niet bij voorbaat deel uit te maken van een serie maanden, wel wordt er dezelfde situatie weergegeven als op de maand januari door Adriaen Collaert.

Evenals de gravure door Collaert, is ook op het paneel door Grimmer de afbeelding in spiegelbeeld weergegeven, waardoor een vertekend beeld ontstaat. Er zijn overigens nogal wat verschillen aan te geven met voorstelling van Collaert. Zo heeft Grimmer bijvoorbeeld het huis links als een stenen huis geschilderd, terwijl Collaert er een houten huis neer gezet heeft.

Topografische afwijkingen zijn de gevelwand voor de Grote Kerk, waar vier huizen geschilderd zijn, terwijl er in werkelijkheid vijf stonden; de berg en de burcht op de achtergrond en het rivierlandschap lijken aan de fantasie van de kunstenaar ontsproten te zijn.

Al met al is het een interessante afbeelding van de zestiende eeuwse situatie op de Grote Markt te Bergen op Zoom, waarbij Grimmer een sfeervol beeld geschapen heeft.

Er is in ieder geval weer iets meer voer voor de kunsthistorici om een vergelijkende studie te maken.

DE BEMANNING VAN DE PAVILJOENPOON "DEN JONGEN ARNOUT" ANNO 1807

door Kees Touw

Sinds de drooglegging van de IJsselmeerpolders heeft de scheepsarcheologie ons veel duidelijk gemaakt op het gebied van de scheepsinventarissen. Maar een inventaris zegt nog niet zo veel over de samenstelling van de bemanning. G.D. van der Heide schrijft in zijn boek "Scheepsarcheologie" dat er nog niet veel bekend is over de samenstelling van de bemanning op de kleinere binnenschepen. 1) Was er een schippersgezin aan boord of voer de schipper met één of twee knechts?

In het Gemeentearchief van Bergen op Zoom vond ik in een notariële akte een inventaris opgemaakt na het overlijden van Jan Janse Touw, schipper en eigenaar van "Den Jongen Arnout" een zogenaamde 'poonschuit'. 2) In de inventaris staan alle eigendommen, zowel baten als lasten.

Scheepstechnisch materiaal wordt niet apart genoemd. Dat hoort bij het schip en is daar deel van. Het gaat om huishoudelijke zaken als keukengerei, meubilair, beddegoed en kleding. Uitdrukkelijk wordt vermeld dat de goederen aan boord gevonden zijn. Door deze scheepsinventaris wordt duidelijk dat de bemanning bestond uit de schipper, zijn vrouw en zoon.

In 1807 overlijden te Bergen op Zoom kort na elkaar de echtelieden Jan Janse Touw en Anna Schot, respectievelijk op 28 en 31 augustus. Jan is bijna 51 jaar en Anna 45 jaar. Van hun vijf kinderen zijn er drie jong gestorven. De achterblijvende kinderen zijn de dochter Maria Elisabeth (20 jr.) en zoon Jan (18 jr.). Jan Janse Touw heeft eerst een tijd als zetschipper gevaren, op 32 jarige leeftijd koopt hij in 1788 te Antwerpen een schip. Er is over deze Touw vrij veel bekend, hij ligt overhoop met het schippersgilde en ook met de patriotten. Maar die verhalen vallen buiten het bestek van dit artikel.

Het in Antwerpen gekochte schip wordt niet nader beschreven, het is best mogelijk dat het de 'poonschuit' is die later in de inventaris genoemd wordt. Houten schepen konden bij goed onderhoud lang meegaan.

Er bestonden vier verschillende soorten ponen. De 'gewone' poon, de paviljoenpoon, de statiepoon en de statiepaviljoenpoon.

De poon werd veel in de beurtvaart gebruikt en het paviljoen diende als luxe onderkomen voor de beter gesitueerde passagiers.

Dit soort ponen was tot 60 ton groot.

Jan Janse Touw was in 1796 beurtschipper vanuit Bergen op Zoom op Amsterdam. "Den Jongen Arnout" moet haast wel een paviljoenpoon geweest zijn. In de inventaris worden een paar glasgordijntjes genoemd en alleen een paviljoenpoon bezit aan beide zijden van het achterschip een venster. Verder valt op dat de huisraad duidelijk in twee groepen is verdeeld. Waarschijnlijk de ene voor de schipper en zijn gezin, de andere voor de passagiers.

In de eerste groep worden genoemd o.a. : 1 theeketel, 1 ijzeren pot, 1 koffieketel, 3 kommetjes en 1 trekpot. En verderop in de tweede groep : 1 koffieketel, 2 trekpotten, 3 stoven en anderhalf dozijn porselein. Het is duidelijk dat de laatste groep voor de passagiers bedoeld was. Dat er in de groep van de schipper maar drie kommetjes gevonden zijn, doet het vermoeden rijzen dat de bemanning uit drie personen bestond. Maar wie waren dat?

Tekening van een paviljoenpoon door Kees Touw.

In het schip werd ook een vrouwengarderobe gevonden. Anne Schot heeft naar men mag aannemen meegevaren. Dan blijven over de twee kinderen. Het is logisch dat van die twee de zoon aan boord was om het yak te leren. Maria Elisabeth zal wel zoals gebruikelijk was in haar familie de jaren tot haar huwelijk als dienstmeisje hebben gewerkt. Vermoedelijk bij de man met wie zij in 1812 zou trouwen : de 30 jaar oudere winkelier en lid van de Raad Johannes Smeltzer. De conclusie moet zijn dat de poon "Den Jonge Arnout" door drie mensen werd bevaren : Jan Janse Touw als schipper geassisteerd door zijn vrouw Anna en zoon Jan als knecht.

GERAADPLEEGDE BRONNEN

1) G.D. van der Heide, *Scheepsarcheologie; scheepsopgravingen in Nederland*

1) G.D. van der Heide, **Scheepsarcheologie; scheepsopgravingen in Nederland en elders in de wereld**. Naarden, Strengtholt. 1975. E.W. Petrejus, **Oude zeilschepen en hun modellen, binnenschepen, jachten en vissersschepen**. Bussum, Unieboek N.V. 1971.

C.J. Touw, **Het vissers en schippersgeslacht Touw uit Bergen op Zoom**. Eigen uitgave, Rotterdam 1980.

2) Gemeente Archief Bergen op Zoom
Notarieel Archief 1073 nr. 115

DE OUDSTE STADSGESCHIEDENIS OP DE HELLING.

door: Willem van Ham.

Wanneer iets aan slijtage dreigt onder te gaan, bijvoorbeeld een schip, moet het gerepareerd worden. Een schip moet dan op de helling, om de vergane onderdelen te vernieuwen. Deze zegswijze kunnen we ook op onderdelen van geschiedschrijving toepassen. Door verdergaand onderzoek in geschreven bronnen of door nieuwe ideeën en soms ook als gevolg van vondsten bij archeologische opgravingen moeten details uit het geldende geschiedverhaal worden herzien. Daarom doe ik hieronder een poging het eerste hoofdstuk uit de stadsgeschiedenis te herschrijven, met meteen de mededeling, dat elders uitvoeriger een in breder verband daarop zal worden ingegaan. 1)

RELATIE MET DE OMGEVING.

De oudste geschiedenis van de stad is niet te begrijpen, wanneer we het landschap rondom niet bestuderen. Bergen op Zoom ligt op de rand van de hogere zandgronden en de lagere klei- en veengronden van de Zeeuwse Delta. Langs de lijn Ossendrecht-Halsteren breekt dit gebied met een plaatselijk soms zeer steile helling, de zogenaamde terrasrand, plotseling af. Het hoogteverschil bedraagt op enige locaties bijna 20 meter. Het zandgebied zelf kent tamelijk grote hoogteverschillen, waardoor in afgesloten dalkommen veenlagen konden ontstaan en te droge toppen als duinen gingen stuiven. Pas in de vorige eeuw en daarna zijn aanzienlijke oppervlakten door bebossing vastgelegd. Als een van de laatste restanten mogen de Borgvlietse duinen genoemd worden. De lagere gronden aan de westzijde berusten op een veenlaag, die in de middeleeuwen nog aan de oppervlakte lag. Door overstromingen is deze gaandeweg met klei overdekt. Het is de vraag, of de terrasrand eertijds vanaf de landzijde gemakkelijk te bereiken was. Bewoning en bereikbaarheid waren vooral dáár mogelijk, waar diepe krekens landinwaarts liepen en scheepvaartverkeer van en naar de Schelde mogelijk maakten. In ieder geval zijn langs de terrasrand uit vrijwel alle cultuurperiodes losse archeologische vondsten gedaan, die er op wijzen dat in elk geval menselijk verkeer geregeld plaats vond. Maar niet meer dan dat: hoe intensief die regelmaat van verkeer en/of bewoning was is nog niet vastgesteld en het zou onvoorzichtig zijn uit een enkele of een beperkte groep van vondsten doorslaggevende conclusies te trekken. 2)

EEN VRIJE PLAATS.

Wanneer we uitsluitend afgaan op de geschreven bronnen, dan lijkt het er sterk op, dat de ontwikkeling van Bergen op Zoom tot volwaardige stad pas laat in de veertiende eeuw begon. Er zijn echter aanwijzingen, die op een eerder vrijheidsstatuut voor de inwoners duiden. In 1213 sloten de hertog van Brabant en de heer van Breda, die toen een groot deel van de streek beheerste, een overeenkomst. Daarin werd onder andere afgesproken hoe men de migratie zou regelen van bewoners uit het gebied van de hertog naar vrije steden door de heer van Breda gesticht en omgekeerd. Volgens een recente veronderstelling van prof. van Uytven kunnen die vrije steden onder de heer van Breda (ze worden niet met name genoemd) moeilijk andere plaatsen dan Breda en Bergen op Zoom zijn. 3) Als deze veronderstelling juist is dan moeten we deze plaatsen nog niet voor volwaardige steden houden. Het zullen handelsplaatsen zijn geweest, in hoofdzaak gelegen rondom een fors marktplein, evenals de in dezelfde tijd gestichte handelsnederzetting St. Niklaas (Oost-Vlaanderen). In geval van oorlog kon men dergelijke vrij bescheiden nederzettingen met aangepunte palen en door grachten verdedigbaar maken. De inwoners genoten waarschijnlijk dezelfde (ongeschreven) vrijheidsrechten als die van Antwerpen, waarmee ze ook later juridisch verbonden bleven.

OUDESTE GESCHREVEN BRONNEN.

De oudst bekende geschreven bronnen voor Bergen op Zoom dateren uit 1214 en 1219. In 1214 was Witte van BORGVLiet getuige bij het huwelijk van Machteld, dochter van de hertog van Brabant en Floris, de toekomstige graaf van Holland. Dezelfde Witte en zijn broer Bette waren getuigen bij een akte waarin een zekere Hein van BERGEN in 1219 land in Kloosterzande (thans Zeeuws Vlaanderen) afstond aan de Vlaamse abdij Ter Duinen. De heer van Breda stond garant voor de uitvoering van hetgeen in de akte was overeengekomen. 4) Hieruit blijkt, dat deze heer gezag had over de in de akte optredende personen, waaronder Hein van Bergen. Ook de pastoor van Bergen wordt in deze akte genoemd: een bewijs dat Bergen op Zoom dus al enige ontwikkeling kende.

NIJVELS BEZIT AANGEVOCHTEN.

Vermoedelijk had de heer van Breda zijn gezag te danken aan het feit, dat hij namens de hertog van Brabant, die beschermmer was van de abdij van Nijvel, als ondervoogd over de goederen van dat klooster in onze streken optrad. Zoals meer van deze voorgedenden gingen ook de heren van Breda verder dan hun bevoegdheden toestonden, door de goederen voor zichzelf in bezit te nemen en aan een ondergeschikte (leenman) over te dragen. In 1235 vond de abdis van Nijvel dat dit te erg werd: zij deed een beroep op de hertog en dreigde de voogd van de toen minderjarige heer van Breda in de kerkelijk ban te laten doen. 5) Uit een akte van zes jaar nadien blijkt dat de hertog inderdaad de onwettige bezitters van het eigendom van Nijvel heeft verjaagd. Nu was echter de abdis laks: zij liet na, de goederen in bezit te komen nemen, zodat de kloosterlingen van het Nijvels kapittel zich op hun beurt bij de hertog beklagden. 6) Wat er toen gebeurd is, is ons niet bekend. In 1246 maakten de abdis en haar kloostergemeenschap (kapittel) een overeenkomst met de heer van Breda. De laatste kreeg de goederen van Bergen (wat dat waren is niet opgeschreven) 8) in pacht. In datzelfde jaar maakte de heer van Breda zijn testament. Te Bergen op Zoom krijgen het gasthuis en een zekere Boudewijn van Bergen een uitkering uit zijn nalatenschap. 9) Wellicht is deze Boudewijn dezelfde, die in 1232 het land aan de Zoom (de Some) dat hem was ontnomen, had teruggekregen. 10)

In dat geval hebben we in Boudewijn een leenman van de heer van Breda voor ons, een vertegenwoordiger van diens gezag in het voormalige Nijvels goed. Later blijkt deze abdij nog slechts aanspraak te maken op tienden en patroonaatsrecht, dat wil zeggen het recht om geestelijken van de parochiekerk ter benoeming voor te dragen.

BEDENKELIJKE BEWIJSSTUKKEN.

Hoe en wanneer kwam Nijvel in het bezit van de goederen van Bergen? Daar kunnen we niet veel zinnigs over zeggen. Vóór 1235 bezitten we slechts twee stukken, die algemeen als echt aanvaard worden; deze betreffen bezittingen van de abdij die op Zuid-Beveland moeten hebben gelegen. In een oorkonde van 11 maart 1186 verpandden de abdis van Nijvel en haar kapittel het land RILLAND aan de abdij Ter duinen. 11) Als pachter wordt genoemd een zekere Arnold; men neemt voor vrijwel zeker aan dat dit dezelfde persoon was, die als Arnold van Rilland moet hebben verschenen in een akte van ongeveer één jaar nadien, waarbij de heer van Breda zijn bezit te Rilland aan dezelfde abdij schonk.

11) Het ligt voor de hand, dat de heer van Breda te Rilland had gedaan wat hij (later?) te Bergen op Zoom zou doen: de goederen van de veraf gelegen abdij van Nijvel in bezit nemen en aan een leenman geven. Door morele (?) druk gedwongen stond hij ze vervolgens af aan een jongere abdij die op het eiland van Rilland actief werd. 12) Ook op Yerseke had de abdij aanspraken kunnen maken onder meer met beroep op een oorkonde van 980 waarbij keizer Otto II de abdij rechten verleende te Gerschia (vermoedelijk Yerseke) en het onbekende S...SANT. 13) Het blijkt niet, dat zij dit in de twaalfde eeuw ooit deed. We tekenen wel aan, dat deze oorkonde alleen voorkomt in het oorkondenboek (cartularium) van de abdij van Nijvel, dat in het Algemeen Rijksarchief te Brussel bewaard wordt. Daarin staat ook een akte van 966 waarvan de echtheid sterk omstreden is. In die akte bevestigt de keizer de abdij in het bezit van de VILLA BERGEN met (vermoedelijk) Rilland, Yerseke en het voornoemde S...Sant. 14)

Beeld van Sint-Gertrudis, door P. van Dongen, in 1938 in de gevel van het stadhuis geplaatst.

Er bestaat nogal wat literatuur over deze oorkonde, waaruit blijkt dat men thans algemeen aanneemt dat een (overigens echte) akte van de keizer is overgeschreven, maar dat de abdij er een zinsnede aan heeft toegevoegd. En juist in die toevoeging staat het verhaal over deze villa, die tot het erfgoed van Sint Gertrudis zou hebben behoord. Neemt men nu aan, dat Bergen in de tiende eeuw bestond, dan werkt men wel met een bedenkelijk bewijsstuk.

OP EEN DWAALSPoor.

Wil men de inhoud van de "10e eeuwse" stukken als waarheid aanvaarden zonder zich uit te spreken over de echtheid van de vorm waarin deze zijn bewaard gebleven, dan is daar theoretisch gezien niets tegen. Wanneer men echter koortsachtig naar bewijzen gaat zoeken om deze gewenste inhoud te ondersteunen, dan raakt men al spoedig op een dwaalspoor.

Zo is getracht de villa of hof van Bergen op Zoom terug te vinden door deze op de tegenwoordige stads-plattegrond aan te wijzen. Een methode, die in de dertiger jaren van deze eeuw wel meer is toegepast, maar die zonder grondige studie van bodem en bodemrelief en een minitieuze inventarisatie van de plaatselijke ontwikkeling tot scheve resultaten kan leiden. 15)

Een "uitschieter" in de verkeerde richting leverde een auteur, die meende in het stratenpatroon zelfs romeinse verkavelingssporen aan te treffen. 16) De jongste misser in dit genre vormt een opstel van A.M. Siebelt in het Bredas historisch jaarboek de Oranjeboom waarin deze (na een oppervlakkig verhaal over de groei van de stad in de dertiende eeuw) aan de hand van opgravingen in de zomer van 1983 meent te mogen beweren dat de vondsten het "problematische historische bewijs van een nederzetting in de tiende eeuw" krachtig zouden ondersteunen. 17) Afgezien van het feit, dat de resultaten van die opgravingen op het ogenblik van verschijnen van het artikel nog niet gepubliceerd waren, mag men zich afvragen of uit een opgraving van een dergelijke omvang (een terreintje aan de Zuidmolenstraat) dergelijke verstrekkende gevolgtrekkingen mogen worden gedaan. Aangezien de "nederzetting" in een voorafgaande alinea met het "Nijvels verleden" in verband wordt gebracht is het wel duidelijk dat deze episode uit onze geschiedenis de schrijver op een onrustbarende en verwarringwekkende wijze fascineert.

DE JUISTE WEG.

De meest aanvaardbare methode lijkt mij deze: aanvaarden, dat het theoretisch MO-
GELIJK is, dat de gegevens uit de Nijvelse akten wáár kunnen zijn en wellicht op Ber-
gen op Zoom betrekking kunnen hebben. Men heeft nagelaten hieruit de juiste con-
clusie te trekken. Dat deed wel C. Dekker in zijn standaardwerk over Zuid-Beveland.
Deze stelt, dat voor de gegevens in de ingelaste passage (interpolatie) in de bovenge-
noemde oorkonde kennelijk gebruik maakt kan zijn van oudere gegevens uit het abdi-
j-archief óf dat zij terwille van de volledigheid - zonder geschreven grondslag - aan het
afschrift zijn toegevoegd.

Het is volgens hem duidelijk dat men op het einde van de tiende eeuw niet meer wist
hoe de abdij aan deze goederen was gekomen. De verwerving moet zeker reeds in de
8e eeuw hebben plaatsgevonden wat betekent vóór c. 783. 18) Hiermee komen we
dicht bij de legendarische stichtingsdatum van de Grote Kerk van Bergen op Zoom
die in 654 door Sint Gertrudis, vrouwe van het land, zou hebben plaats gehad. 19)
Zo te zien is komt men, wanneer de overlevering (of deze nu via legendes of twijfe-
lachtige bewijsstukken heeft plaatsgevonden) toch serieus meent te moeten nemen,
in de zevende of achtste eeuw aan inplaats van in de tiende!

Dat legt een zware bewijslast op eventuele archeologische vondsten. Zolang men niet
een langdurige permanente bewoning kan aantonen en gegevens kan verschaffen die
wijzen op het bestaan van een hof, dat wil zeggen een "administratief" centrum voor
een omvangrijk grondbezit, dat ook een deel van Zuid-Beveland omvatte, dan is men
er niet bepaald geslaagd de overlevering waar te maken. Met wat sporen van een ge-
bouw of van agrarische activiteiten is men er nog lang niet!

Het beste lijkt het, dat de archeologie het hoofd koel houdt en zich niet laat misleiden
door dromers of snelle beslissers.

BESLUIT.

In de Bergse geschiedenis vóór 1250 zijn de volgende elementen met de meeste waar-
schijnlijkheid aan te wijzen:

- 1) Een goederenbezit, waarop de abdij van Nijvel aanspraak maakte op grond van
overleveringen, die onder meer hun neerslag vonden in een "aangevulde" oor-
konde die uit 966 heet te dateren en waarin Bergen op Zoom het centrum vormt
van een landgoed, dat ook Yerseke en Rilland moet hebben omvat. Pas in de
tweede helft van de twaalfde eeuw valt in onze omgeving de Nijvelse aanwezig-
heid aan te tonen, met name te Rilland. 20)
- 2) (Rechts)macht van de heer van Breda, vermoedelijk als ondervoogd namens de
hertog van Brabant over de abdij van Nijvel, waarbij deze zich vóór 1235 het goe-
derenbezit waarschijnlijk geheel of ten dele heeft eigen gemaakt en het aan zijn
leenmannen gegeven. Tenslotte, in 1246, heeft de abdij van het goed te Bergen
op Zoom afstand gedaan aan de heer van Breda, terwijl Rilland reeds eerder was
vervreemd.
- 3) Een vrije plaats, vermoedelijk een handelsnederzetting, waarvan de Grote Markt
te Bergen op Zoom het centrum heeft gevormd. Deze kan zijn ontstaan naast
verspreide oudere agrarische bewoning in de omgeving.

Tot zover deze korte uiteenzetting, die naar ik hoop spoedig door een uitvoeriger pu-
blikatie zal worden gevolgd. In een vervolgpistel zal worden getracht de ontwikkeling
in de eeuw ná 1250 te schetsen. Deze heeft weinig meer met de voorgeschiedenis te
maken en zal vermoedelijk aantonen dat in die eeuw van ontplooiing nog niets wijst
op het bestaan van een stad van meer dan regionaal belang. 21) Wat nu te denken
van de zogenaamde 10e eeuwse stukken? Deze kan de archeologie zolang er geen
vondsten van voldoende omvang en bewijskracht worden gedaan, beter buiten be-
schouwing laten. Ik zie nog af van het argument, dat de namen in het cartularium van
Nijvel onduidelijk zijn geschreven en dat de VILLA evengoed elders (bijvoorbeeld op
Zuid-Beveland!) kan hebben gelegen. Let er wel op, dat een groot deel van de in de
middeleeuwen bewoonbare omgeving van Bergen op Zoom in de 16e eeuw verdron-
ken is. Wie de gegevens uit het cartularium echter ten volle wenst te laten gelden,
dient met archeologische of andere gegevens uit de 7e tot en met de 12e eeuw op het
tapijt te komen om zijn betoog "krachtig te ondersteunen"!

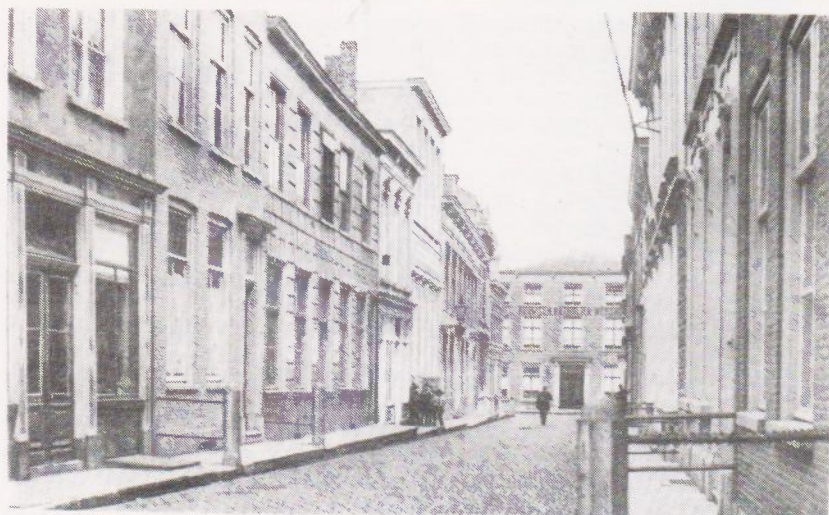

Oudst bekende stadszegel, 1276 (Bornem, archief abdij Sint Bernaards aan de Schelde).

VOETNOTEN.

- 1) In het artikel "Een gewest in opkomst: Bergen op Zoom en omgeving tot 1250", te verschijnen najaar 1984.
- 2) K. Leenders te Rotterdam verzamelde archeologische gegevens over deze streek uit de literatuur en ten burele van de rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek R.O.B. te Amersfoort, op grond waarvan hij een aantal kaartjes samenstelde (niet gepubliceerd).
- 3) R. van Uytven, "Aspecten van de middeleeuwse stadsgeschiedenis in het noorden van het hertogdom Brabant: het recht van Leuven en 's-Hertogenbosch", in: BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS VAN HET ZUIDEN VAN NEDERLAND 54 (1982), 40.
- 4) A.C.F. Koch, OORKONDENBOEK VAN HOLLAND EN ZEELAND TOT 1299 I, 's-Gravenhage 1970, nr. 347 (5 november 1214), en nr. 397 (1219).
- 5) H.P.H. Camps, DE STADSRECHTEN VAN GRAAF WILLEM II VAN HOLLAND EN HUN VERHOUDING TOT HET RECHT VAN 'S-HERTOGENBOSCH, Utrecht 1948, blz. 169-172.
- 6) Algemeen Rijksarchief Brussel, kerkelijke archieven van Brabant, cartularium Nijvel inv.nr. 1417, fol.28 e.v. De tekst over Bergen op Zoom staat op fol. 28v en 30v (26 november 1241).
- 7) TAXANDRIA (Bergen op Zoom) 36 (1929) blz.1 en 2 (oorkonden van 18 augustus 1246).
- 8) J. van den Nieuwenhuizen, OORKONDENBOEK VAN HET ST. ELIZABETHOSPITAAL TE ANTWERPEN, Brussel 1976 nr.29. Testament van 25 april 1246. Volgens Siebelt, "De groei van Bergen op Zoom in de dertiende eeuw", in: DE ORANJEBOOM 36 (1983), 90 is daarin steeds sprake van Bergen of goederen te Bergen. In werkelijkheid worden slechts genoemd het gasthuis: HOSPITALI DE BERGHEN (r.16) en BOYDINO DE BERGEN (r.26). Hij ziet dus een belangrijk element over het hoofd: het gasthuis, wat wijst op minstens een voorziening voor armen maar waarschijnlijk ook op een belangrijk verkeer (onderdak voor passanten). Ook over Boudewijn van Bergen wordt door S. niet gesproken.

- 9) F.F.X. Cerutti, RECHTSBRONNEN MIDDELEEUEWSE RECHTSBRONNEN VAN STAD EN HEERLIJKHEID BREDa, I Utrecht 1956, nr. 20. Oorkonde van 6 december 1232. Siebelt "De groei..." blz. 91, dateert deze op 1229. Waarom is niet duidelijk.
- 10) Koch, OORKONDENBOEK nr. 208 (11 maart 1186).
- 11) Koch, OORKONDENBOEK nr. 211 (c.1187) vergelijk nr. 234 (21 mei 1199).
- 12) C. Dekker, ZUID-BEVELAND, DE HISTORISCHE GEOGRAFIE EN DE INSTELLINGEN VAN EEN ZEEUWS EILAND IN DE MIDDELEEUEWEN, Assen 1971, passim, vooral 144, 207, 345
- 13) Koch, OORKONDENBOEK, nr. 47 (27 juli 980).
- 14) Koch, OORKONDENBOEK, blz. 86-87, commentaar over interpolatie. Hij noemt hier ook de oorkonde van 967 die slechts bekend is als uittreksel in de "ANTIQUITATES BREDANAE", opgenomen in ANTIQUITATES...BRABANTIAE, Leuven 1708, 8-9. Deze oorkonde kan hier omwille van zijn "apocrief" karakter (Koch 87, nr.33) verder buiten beschouwing liggen blijven.
- 15) Voor het laatst uitdrukkelijk in K. Slootmans "De oudste plattegrond van Bergen op Zoom", in: DE GHULDEN ROOS 22 (1962) 41 e.v., vooral blz. 43. Minder stellig in: "Economie en Middeleeuws stadsplan", in: DE GHULDEN ROOS 32 (1972), 39 e.v. en in: BERGEN OP ZOOM, EEN STAD ALS EEN HUIS, derde druk Zaltbommel 1974, 14-20.
- 16) H.J.M. Thiadens, "Quadrangulatiesporen in West-Brabant in dit blad, 4 (1973), 1-15
- 17) A.M. Siebelt, "De groei...", 99. Ook wijst deze op de haven, die "een belangrijker rol gespeeld heeft dan tot nu toe werd aangenomen". Waarop hij hierop zinspeelt is niet duidelijk. Wie zal het belang van een haven of de nabijheid van een rivier voor een marktstad ontkennen? Toch vinden we te Bergen op Zoom de oudste nederzetting niet aan de Schelde en zelfs niet aan de haven.
- 18) C. Dekker, ZUID-BEVELAND, 73-76.
- 19) Th. de Rouck, DE NEDERLANDTSCHEN HERALD, Amsterdam 1645, 230
- 20) Dit als antwoord aan A.M. Siebelt, blz. 86, waarin deze een voorzichtige veronderstelling mijnerzijds "handig" verdraait tot een bewering zonder bewijs. Een insinuatie, die bij aandachtig lezen snel opvalt.
- 21) In het artikel "Bergen op Zoom van vrije plaats tot marktstad, 1250-1350", te verschijnen voorjaar 1985.

De Engelsestraat omstreeks 1910.

DE MUNTE EN DE DRIE SCHEEPKENS IN DE ENGELSESTRAAT

door: Jan Weijs.

Op vrijdag 13 januari 1984 brandde de drukkerij van Juten in de Engelsestraat af. Zowel voor de familie Juten, wier bedrijf al sedert 1895 in dit pand gevestigd was, als voor de stad is die brand te betreuren. Het lijkt thans wel zinvol, nu voor het laatst bouwkundige sporen van nr 21 te zien geweest zijn, de historische en bouwkundige gegevens van het gespaarde huis "de Munte", het woonhuis van de familie Juten, en het geheel verwoeste huis "de Drie Scheepkens", waarin de drukkerij gehuisvest was, eens nader onder de loep te nemen.

Uit oude transportakten is een deel van de geschiedenis van de huize te achterhalen. Uit de oudste ons nu bekende akten van het huis DE MUNTE, dat toen "Triniteit van Lonnen" heette blijkt dat het huis, in 1496 nog onafhankelijk, tot 1514 één eigendom vormde met het tegenwoordige nr 21. In de akte uit 1514 wordt bepaald dat een goot tussen de voorhuizen van beide panden tot in lengte van jaren gemeenschappelijk zal zijn. Blijkbaar heeft de verkoopster, die nr 21 in eigendom hield, een vooruitziende blik gehad. Het dak van nr 21 had waarschijnlijk ook in die tijd en in elk geval later geen afwatering opzij, doch aan de voor en achterkant. De conclusie kan dan ook zijn, dat de goot in oorsprong tot nr. 19 behoorde en bij de verkoop gemeenschappelijk gemaakt werd met het oog op een mogelijke toekomstige dieptewontwikkeling van nr. 21, waarbij de nokrichting van het dak redelijkerwijs een kwartslag zou draaien en dus tot afwatering opzij zou leiden.

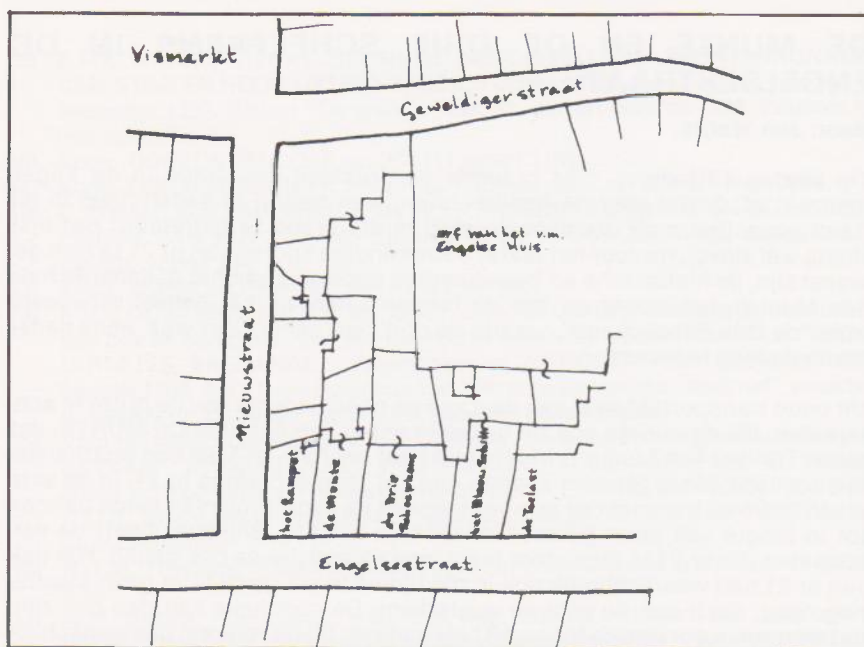
Op het erf van de Munte is een welput gelegen, die voortaan ook voor beide huizen gemeenschappelijk zal zijn. Het erf van de Munte liep in die tijd nog door tot aan de Grebbe. In 1522 werd het recht van overkluizing van de Grebbe gekocht, waarna het erf tot aan de Geweldigerstraat reikte. Aan die straat stond in 1612 een huis "de Kleine Munte", dat één eigendom vormde met de Munte. Het perceel herbergde toen een "vetterij". In 1627 worden de Munte en het achterhuis tijdelijk en in 1629 duurzaam van elkaar gescheiden. Deze verkleining van de Munte werd in 1630 ruimschoots gecompenseerd door de aankoop van het westelijk buurhuis de Lampet, een huis dat, bijna ondenkbaar in de huidige situatie, in 1598 nog een erf tot aan de Grebbe bezat! Vanaf 1741 hebben de Lampet en de Munte weer afzonderlijke eigenaren.

Het huis DE DRIE SCHEEPKENS is ontstaan door samenvoeging van twee huizen. Het westelijke heette in 1496 en 1514 nog de Gracia Dei. De samenvoeging vond plaats tussen 1496 en 1514. Een verkoopakte uit 1521 meldt nog de verkoop van twee huizen, genaamd de Schepen. De oostelijke begrenzing is het Blauwe Schilt en daarachter het erf van het huis van de Engelse Natie.

In 1562 heette het dubbelhuis, dat een erf heeft tot aan de Geweldigerstraat, nog de Twee Scheepkens, in 1568 heet het de Drie Scheepkens.

Die naamsverandering is mogelijk het gevolg van het bijbouwen van een achterhuis aan de Geweldigerstraat, waardoor er drie huizen op het perceel stonden. In 1637 is er sprake van een stal en poort aan de Geweldigerstraat. Opmerkelijk is, dat het huis tussen 1637 en 1686 dertien keer van eigenaar wisselt!

In 1686 is er een herberg in het pand gevestigd. Vóór 1774 is het erf van het huis uitgebreid tot achter de Munte. Het erf loopt dan nog steeds tot aan de Geweldigerstraat. Op de oudste kadasterkaart uit 1826 is te zien dat het noordelijk gedeelte afgesplitst is. Het perceel heeft dan ongeveer de omvang gekregen die het nu ook nog heeft. Vóór of in 1895 is de drukkerij van Juten in het pand gevestigd. Een stoommachine van 14 p.k. en een stoomketel van 20 p.k. werden er in 1897 geplaatst, waarna er sprake is van een stoomdrukkerij.

Situatieschets van de kadastrale situatie van de Engelsestraat en omgeving omstreeks 1830.

Gedrukt werden er o.a. de Avondster en Taxandria. De drukkerij bleef er gevestigd tot aan de fatale brand.

Hoewel door de brand ongetwijfeld interessante sporen van de bouwgeschiedenis van de Drie Scheepkens verloren zijn gegaan, is het toch wel mogelijk die geschiedenis enigszins te reconstrueren, mede in samenhang met de Munte. Als basis daartoe dienen foto's van de maquette uit 1750 van de stad, oude luchtfoto's, straatfoto's, een bouwvergunning uit 1896 en een opmetingstekening van beide huizen, door mijn vader in 1946 vervaardigd.

Het huis de Munte is waarschijnlijk in de tweede helft van de 18e eeuw grotereels vernieuwd, met handhaving van een oudere gewelfde kelder. De westmuur van die kelder ligt ongeveer 1,5 meter binnen de westelijke perceelsgrens, hetgeen erop zou kunnen wijzen, dat hier eertijds een smaller huis heeft gestaan met ernaast een open gang aan de westzijde. Een transportakte uit 1598 meldde dat het huis toen zeer vervallen was. Waarschijnlijk heeft daarna een herstel plaatsgevonden door de eigenaar van nr. 21. Op de maquette uit 1750 is namelijk te zien, dat het westelijk dak van nr. 21 doorloopt over het voorgedeelte van nr. 19, de Munte, een situatie die, zoals we zagen, in 1514 niet bestond. Wellicht zijn de panden omstreeks 1600 nog enige tijd in één hand geweest.

De opmetingstekening uit 1946 toont ons een diep huis, bestaande uit de voormelde kelder, twee verdiepingen en een zolder. Op de begane grond en eerste verdieping waren er telkens een voor- en een achterkamer, beide met dubbele schuifdeuren uitkomend in een tussengelegen alkoof. Aan de op beide verdiepingen van voor naar achter lopende gang lag de in de alkooven uitgebouwde spiltrap. De huidige kap lijkt de 19e eeuwse vervanger van een oudere kap. De voorgevel is achttiende eeuwse, waarbij wel in de oorspronkelijke kozijnen 19e en 20ste eeuwse ramen en deur zijn aangebracht. Opmerkelijk is nog de uitbouw aan de oostzijde die oogt als een traptoren, doch op twee verdiepingen sekreten blijkt te bevatten.

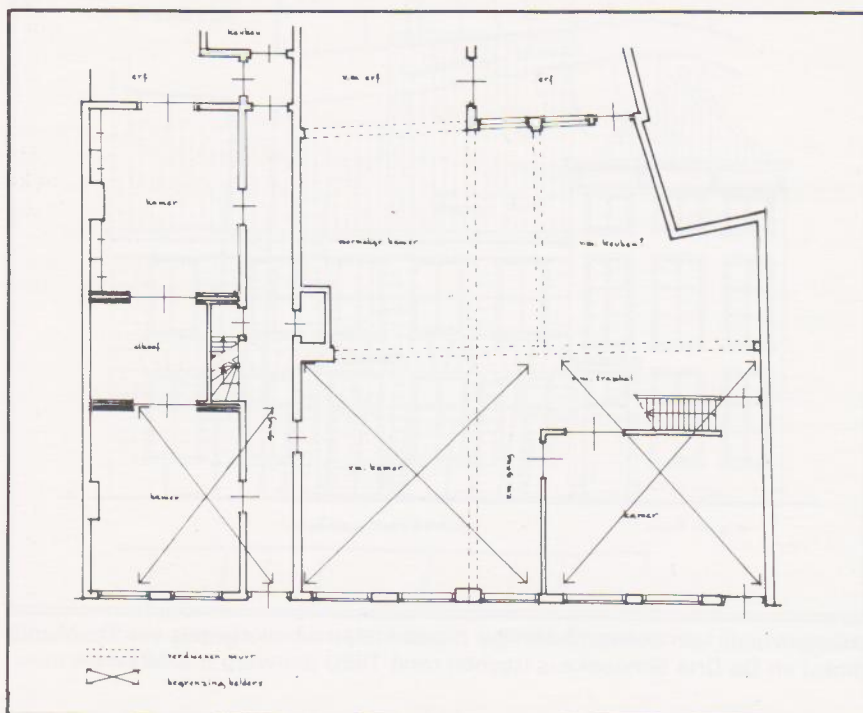

Reconstructie van de vermoedelijke toestand van de voorgevels van De Munte (links) en De Drie Scheepkens (rechts) rond 1890 (ontwerp ir.J. Weyts)

Het huis de Drie Scheepkens roept nogal wat vragen op. Het ontstaan uit twee huizen wordt zowel bevestigd uit de keldersituatie als door de verschijningsvorm van de bouwmassa op de maquette, een luchtfoto uit 1925 en de opmetingstekening uit 1946. Een probleem is wel dat de kelders duiden op een smal oostelijk en een breed westelijk huis, terwijl de overige documenten een juist tegengestelde indicatie geven. Aan de hand van de nu beschikbare gegevens valt te concluderen, dat na samenvoeging rond 1500 van de twee de Scheepkens vormende huizen vernieuwing heeft plaatsgevonden. De aanwezigheid in het huis van vrij zware eiken moerbalken, overspannend tussen voor- en achtergevel, en van het nu tegen de oostmuur van nr. 19 zichtbare eiken spantbeen van een schaargebint duiden op een 15e à 16e eeuwse bouwtijd. De nu nog gedeeltelijk bestaande oostmuur van het huis, waartegen oorspronkelijk een schoorsteen stond, mag op grond van het gebruikte baksteen formaat ($23 \times 11,5 \times 5,5$ cm) wel als een overblijfsel van de vroegere bebouwing worden aangemerkt.

De maquette toont ons een huis, twee verdiepingen hoog, met aan de westkant over twee traveeën een hoog en aan de oostkant een laag dak. De gevelindeling suggereert, dat het hoge gedeelte een woonfunctie had en het lagere een pakhuis- of bedrijfsbestemming. De verhoudingen tussen de raamkozijnen van de begane grond en de verdiepingen maken aannemelijk, dat de tot de brand bestaande voorgevel, door wijziging van ouder werk aan het einde van de 18e of het begin van de 19e eeuw tot stand gekomen is.

Tot 1896 stond de voordeur in het midden van de gevel, hetgeen op oude foto's ook goed zichtbaar is. Waarschijnlijk had het pand een indeling met een brede middengang met links en rechts een kamer, trap en keuken, het klassieke beeld van een 18e eeuwse woonhuis. Op het moment van de opmeting in 1946 was de binnenindeling grotendeels verwijderd, doch nog wel herkenbaar. We zien er een breed voorhuis met de voormelde hoge en lage kap en een achterhuis, slechts één verdieping hoog met een zolder. De voordeur was sedert 1896 aan de rechterkant van de voorgevel geplaatst.

Indeling van de begane grondverdieping in 1946 (tekening ir. J. Weyts)

Bij de brand is blijkens de tevoorschijn gekomen bouwsporen en bouwfragmenten helaas een interessant laat-middeleeuws huis verloren gegaan. Groot is ook de schade die aangericht is aan het beeld van tot dan toe een der gaafst bewaarde straten van onze oude stad. Het is te hopen dat die wond spoedig geheeld wordt en dat de nieuw op te trekken bebouwing in esthetische zin een minstens zo goed beeld oplevert als het verloren gegane pand.

STAD EN LAND VAN BERGEN OP ZOOM IN NIEUWE PUBLIKATIES 1983 (1)

door: Cees Vanwesenbeeck.

Ook in 1983 zijn er heel wat publikaties over de stads- en streekgeschiedenis verschenen. Het was een vruchtbaar jaar, zo vruchtbaar zelfs dat we deze opsomming van verschenen boeken en artikelen in twee delen splitsen: in de eerste aflevering komen de publikaties betreffende de stad aan de orde en in tweede instantie de publikaties over het land van Bergen op Zoom. De uitgaven van onze eigen kring worden (uiteraard) niet vermeld. In de boekhandels kon men diverse nieuwe boeken over de stad en haar geschiedenis aantreffen. Van de hand van Willem van Ham en Cees Vanwesenbeeck verscheen

bij de Standaard-uitgeverij te Antwerpen de GIDS VOOR OUD BERGEN OP ZOOM, Antwerpen/Haarlem 1983 (414 blz.) In zes wandelingen door de bin-
nenstad wordt de lezer door de geschiedenis van de stad geleid. De beide au-
teurs stelden ook het fotoboek BERGEN OP ZOOM VERLEDEN TIJD samen,
dat verscheen bij uitgeverij Elmar bv te Rijswijk (136 blz.) Een eerste aanzet
tot een bergs woordenboek vormt het werkstuk van Vader K. DE DIKKE VAN
BERREGHE, Bergen op Zoom, 1983. Oud-wethouder N.A. van Kaam beschreef
de activiteiten van de Woningbouwvereniging Bergen op Zoom in het boek-
werkje VAN HOBBY NAAR PROFESSIONALISME, kroniek van de gelijkna-
mige woningbouwvereniging. Het speciaal daartoe in het leven geroepen
Kees-de-Does-genootschap zorgde voor de heruitgave van het boek van A.L.
Redus (pseudoniem voor broeder Alredus) KEES DE DOES EN ZIJN POLITIE-
HOND, 's-Hertogenbosch/Bergen op Zoom 1983.

Ten behoeve van reclame voor en promotie van de stad verschenen ONS
BERGEN OP ZOOM 1983/1984, een stratenboekje (Amsterdam, 1983) en
KLEIN BESTEK, een uitgave van de V.V.V. Bergen op Zoom (1983).

In gestencilde of gefotokopieerde vorm verschenen er belangwekkende of
interessante scripties en rapporten, die in de archiefbibliotheek rusten: J.
van Gastel maakte een scriptie over DE GESCHIEDENIS VAN HET KANTON-
GERECHT BERGEN OP ZOOM. Ten behoeve van de restauratiedienst van de
Grote Kerk schreef W.A. van Ham een rapport over HET GRAFMONUMENT
VAN DER RIJDT (fotokopie, 1983). Hans Scholtes deed een onderzoek naar de
levensstandaard van timmerlieden, metselaars en ongeschoolden te Bergen
op Zoom in de periode 1480-1550 in het kader van zijn doctoraal examen Mid-
deleeuwse Geschiedenis. Zijn scriptie kreeg de titel: WERKEN OM DEN
BRODE, Tilburg 1983. A.W. Jansen stelde de GENEALOGIE VAN DE FAMI-
LIE VAN DIJCK samen (Ulvenhout, 1983).

Ook verschenen er weer enkele gedenkboekjes: DE KRABBENKOOI AL 100
JAAR EEN FIJNE SCHOOL (Bergen op Zoom, 1983), over de basisschool aan
de Coehoornstraat. HET GEDENKBOEK, uitgegeven bij gelegenheid van het
25-jarig bestaan van de Roncalli-school (Bergen op Zoom, 1982); EEN GREEP
UIT 75 JAAR DOSKO BERGEN OP ZOOM 1908-1983, samengesteld door Ton
Hopmans in verband met het jubileum van de gelijknamige voetbalvereni-
ging.

Ook in diverse tijdschriften en jaarboeken kreeg Bergen op Zoom aandacht.
C. Verhoeven schreef in BRABANTIA 1983 nr. 5, blz 8-10 "Anton van Duinker-
ken na 15 jaar". Over hetzelfde onderwerp schreef C. Meerbach in hetzelfde
tijdschrift: "Anton van Duinkerken, een biografie op basis van bewondering"
(nr. 3, blz. 8-9) en "Toon terug in de Nijmeegse Commanderie" (nr. 5, blz. 11-
12). W.A. van Ham schreef in het kartografische tijdschrift CAERT-
THRESOOR over "Een late overzichtskaart van het Markiezaat van Bergen
op Zoom" (1983, nr. 3, blz. 34-35). A. Siebelt schreef in het Bredase(!) jaar-
boek de ORANJEBOOM (nr. 36, blz. 85-104) het artikel "De groei van Bergen
op Zoom in de dertiende eeuw".

Korneel Sloomans schreef in het Roosendaalse jaarboek DE GHULDEN
ROOS nr 43. (1983) drie artikelen: "Faktoorscontracten 1524-1513" (blz. 113-
114): "Borgstelling met roerend goed 1516" (blz. 115) en "Antwerpenaren op
de Bergse jaarmarkten 1502-1521" (blz. 116-154). Fons Gieles schreef in de
VREUGDENBLOEM nr. 5 (1983) "Een Bergse O.L.V." en een artikel over "De
Gezusters Trip".

Tot slot volgen hier nog twee titels van boeken die een onderwerp uit de
Noord-brabantse geschiedenis betreffen, maar vanwege de vele Bergse ge-
gevens hier toch gememoreerd worden:

F. Jespers: REPERTORIUM VAN ORGELS EN ORGELMAKERS IN NOORD
BRABANT TOT OMSTREEKS 1900, 's-Hertogenbosch 1983 (gegevens over
Bergse orgels op blz. 15-21) en H.J. Zomerdijk HET MUZIEKLEVEN IN
NOORD-BRABANT 1850-1914, Tilburg 1982 (deel LV in de serie Bijdragen tot
de geschiedenis van het zuiden van Nederland).

DE STADSNAAM BERGEN OP ZOOM (2)

door: Willem van Ham.

Wat hebben de geleerden allemaal over onze stadsnaam beweerd? Dat levert een rijkdom aan meningen op. De stadsnaam is dubbel: zowel over Bergen als over Zoom zijn heel wat meer letters geschreven dan de naam lang is.

Hieronder is gebruik gemaakt van een beperkt aantal van deze publicaties: uiteraard is het niet mogelijk, elk boek of artikel waarin naamsverklaringen voorkomen te gebruiken: de meeste zijn onder te brengen bij de hierna genoemde soorten.

Een van de oudste verklaringen was die van George Braun, die samen met de kaartmaker Frans Hogenberg een standaardwerk over de steden van zijn tijd publiceerde in 1581.

Hij legde BERG niet uit als een hoog terrein, maar, in het voetspoor van de geleerde Goropius Becanus, als juist het tegenovergestelde: een laag terrein of haven, waarin men schepen kon BERGEN, dus in veiligheid brengen voor slecht weer. 1) Die mening was ook de 17e eeuwse Simon van Leeuwen toegedaan toen hij de naam Geertuidenberg besprak. 2) J.B. Fraure, eertijds in dienst van de markies, meende dat Bergen een Vlaams woord voor HAVEN was. 3) De gemeente-archivaris H. Levelt schreef nog in 1924 dat "barg" of "berg" "een nederzetting van zee- en binnen- waterbevallenden", dus scheepshaven moet zijn geweest. 4) De geograaf Beekman (1925) noemde dit zonder meer een fantasie. 5)

De predikant Jac. Baselis jr. meende dat de stad haar naam ongetwijfeld ontleende aan dat gedeelte van het land, dat "bergachtig" was en zich door verschillende heuvels onderscheidde. 6) Zijn navolgers waren onder meer Blaeu 7) en Halma 8). Thomas de Rouck, magistraatspersoon te Bergen op Zoom, wapenkundige en publicist, volgde Baselis in deze uitleg na, maar vermeldt ook de uitleg als "haven": "overmids alle schepen bij onweder, stormen ende hooge vloeden haer konden herberghen ende bevrijden". Het meest geloofwaardig acht hij echter de uitleg "overmids de selve licht op, in ende rontom hooghe Berghen, waer van de meeste ende hoochste in 't jaar 1625 zijn gesleten" (afgegraven). 9)

De Bossche geleerde C.R. Hermans maakte zich sterk voor de betekenis BURCHT waartoe hij de naam in verband bracht met onder meer Zevenbergen, dat hij als een sterkte van de Sueven beschouwde. 10)

Beekman verwijst ook deze uitleg naar het rijk van de fabelen, en zegt dat de naam Bergen wel te danken zal zijn aan de heuvelen, waarop en waarbij de plaats gelegen is en die hier "wel wat grootspragig" bergen genoemd worden.

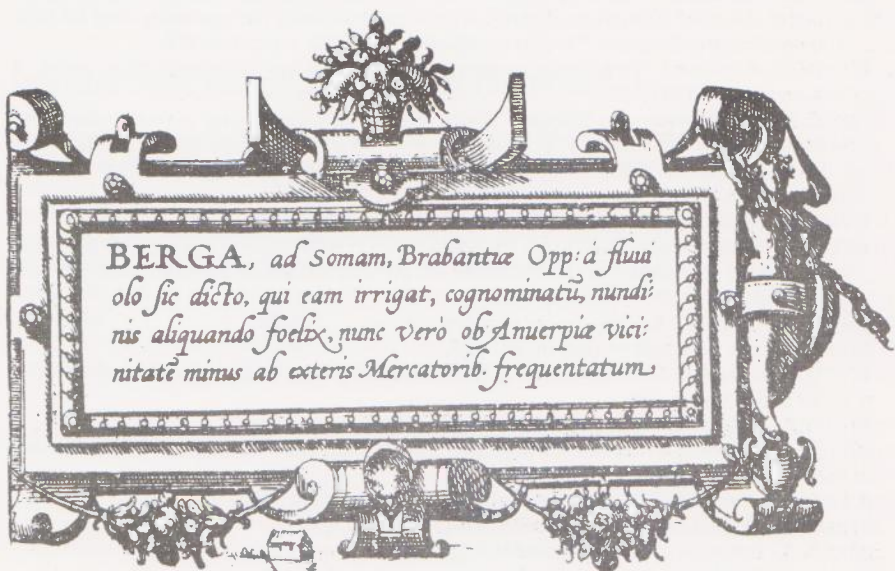
Nog meer problemen, wellicht de meeste, leverde het element ZOOM op. Velen maakten zich sterk voor het "riviértje" de Zoom als naamgever onder meer Braun 1), Halma en Bachiene, die zelfs niet twijfelde en andere uitleggen als "gedwongen" afwees. 10) De predikant Baselis, die de stad en zijn omgeving op zijn duimpje kende, wees de verhalen over het "riviértje" af met het argument, dat dit binnen de stadsmuren Grebbe en daarbuiten Vaart of Moervaart heette. 11)

Van Engelen herhaalde deze weerlegging en gaf nog meer tekstbewijzen. 12) Ook Beekman sloot zich bij de kritiek aan. 13) Tegenwoordig wordt de uitleg dat het "riviértje" de naam aan de stad zou hebben gegeven alleen door oppervlakkige buitenstaanders geproduceerd.

Baselis noemde de Zoom als dat deel van het gebied van Bergen, waarop de stad gesticht is, wellicht omdat het de uiterste rand van Brabant in het westen vormt. Ook hierin volgde Blaeu hem na alsmede Bouttats (c.1675). 14) C.B. van Engelen van Strijen, notaris en rechtsgeleerde uit Bergen op Zoom, gaf aan deze betrokkenheid van de naam op het land een nieuwe inhoud, door de terreinsgesteldheid nabij de stad ter sprake te brengen. Hij verstond onder de Zoom moerassige, veenachtige landen of gronden en bracht de naamgeving in verband met de Noormannen, die hier moeten hebben huisgehouden. 15) Hermans steunt die opvatting. Hij legde de naam uit als

samengesteld uit "SOO" moeras en "MA" = water al twijfelde hij aan de Noormannen als naamgevers. Hij zag een verband met de Peel, waar het dorp Someren ligt, zulks in het voetspoor van de geleerde Ackersdijk. 16) Pastoor Juten (1924) deelde deze inzichten. 17) Beekman gooit al zijn gezag als geograaf in de schaal door vlakweg te verklaren, dat het terrein bij de stad nooit moerassig is geweest! 18) De Bergenaar Van de Watering, overigens onwillig zich in de dispuuten over de naamsafleiding te mengen, ondersteunde niettemin de visie van Van Engelen en droeg tal van argumenten aan om die te onderbouwen. 19)

Een laatste uitleg was die voor ZOOM als zoom, rand, strand. De uitleg van Baselis gaat al die kant op, als hij over de uiterste ligging van het land van de Zoom spreekt. De Rouck noemt "den Zoom oft oever, te weten van de Schelde". 9) J.B. Faure verdedigt fel die mening. 3) De Hedendaagse Historie (1740) twijfelt of de afleiding van het "riivertje" wel juist is en spreekt over de ligging van de stad "aan den Zoom, of kant der Zee" 19) hierin nagevolgd door de Beschrijving van de stad uit 1780 20) maar afgewezen door Bachiene, die het verband noemt dat men soms met de naam VELUWEZOOM heeft gelegd. 21) De grootste en meest gezaghebbende voorstander van deze uitleg was echter Dr. Beekman. In zijn uitvoerige artikel (met een kaart in kleurendruk) behandelt hij de bodemgesteldheid van heel Zuidwestelijk Noord-Brabant. Deze wordt gekenmerkt door de overgang van hoge (dilluviale) gronden naar lage (alluviale). Deze zone strekt zich uit van de Belgische grens naar Lepelstraat, buigt ten noorden daarvan af naar het oosten, daarbij (volgens Beekman) met een landtong Steenberg omvattend, springt vervolgens terug, loopt - onderbroken door de inhammen van de Wouwse beek en Roosendaalse Vliet - weer noord oostwaarts naar Oud-Gastel en teslotte via Oudenbosch naar Hoeven. Het meest opvallend is daarbij de steile afdaling naar het polderland, vooral ten zuiden van Bergen op Zoom; de noordelijke rand vanaf Lepelstraat is niet zo hoog en steil als de westelijke. Volgens hem vormden deze randen van hoog en laag de "Zoom". De naam diende ter nadere aanduiding van de plaatsen daarop en daaraan en van de "geheele landstreek daarbinnen gelegen". 22) Hij wijst in dat kader nog op de vermelding van Oud-Gastel in een Luikse bron als "Ghestel supra Zomam". Toch duidt de naam Zoom niet op de gehele landstreek, maar alleen op die langs de RAND, want dat is volgens hem de betekenis van Zoom. Plaatselijk bekende schrijvers als Van Engelen en Juten wordt op hooghartige wijze een gemis aan kennis van de aardrijkskundige gesteldheid van de regio verweten, waardoor zij "tot een zonderlinge, zeker onjuiste uitkomst zijn geraakt". 23)

Cartouche, voorkomend op de plattegrond, uitgegeven door Braun/Hogenberg.

Het gezag van Beekman heeft voor meer dan een halve eeuw aan alle twijfel een einde gemaakt. M. Weijers maakte een speciale publikatie over de "Hooge rand van Bergen op Zoom", waarbij de nadruk viel op het zuidwestelijk deel daarvan. 24) M. Schönfeld volgde Beekman na in enige publikaties 25) en ook Korneel Sloodmans en J.B. van Loon lieten zich door diens standpunt volledig overtuigen, zodat dit in de regionale historie stevig verankerd leek. 26)

Tot zover de schrijvers over de elementen van de stadsnaam. Wat komt er nu over de totale betekenis van de naam uit? De oudste uitleg is: "haven of nederzetting van schippers aan de mond van het riviertje de Zoom"; de tweede, bijna even oud, was die van "plaats op, in en omringd door hoge bergen aan de kant of Zoom van Brabant, het strand van de Schelde". De achttiende eeuw bracht de interpretatie: plaats op enige bergen of heuvels, aan of bij moerassige, veenachtige gronden. Beekman tenslotte vestigde voor lang tijd de opinie, dat gedacht moet worden aan een plaats op en bij heuvels, op de hoge Zoom van het diluvium.

De lezer heeft misschien bij de verslaggever enige terughoudendheid bespeurd: in een slotartikeltje zal hij trachten een persoonlijke opinie naar voren brengen.

VOETNOTEN.

- 1) G. Braun en F. Hogenberg, *Civitates Orbis Terrarum* III, Keulen 1581, krt.14 (met tekst op achterzijde).
- 2) S. van Leeuwen, *Batavia Illustrata*...I, 's-Gravenhage 1685, 1216.
- 3) J.B. Faure, *Historie abregée de Berg-op-Zoom*, 's-Gravenhage 1761, 5 e.v.
- 4) H. Levelt, *De stad Bergen op Zoom in verleden en heden*, Amsterdam 1924, 8.
- 5) A.A. Beekman, "De naamsafleiding van Bergen op Zoom", in: *Tijdschrift Aardrijkskundig Genootschap* 42, (1925), 1-8.
- 6) Jac. Baselis, *De obsdione Bergopzomii*, Bergen op Zoom 1603, inleiding. (ad lectorem).
- 7) Joan Blaeu, *Toonneel der Steden van de Vereenighde Nederlanden*, Amsterdam 1649; G. Blaeu, editie van H. de Groot, *Grollae Obsidio*, Amsterdam 1629.
- 8) F. Halma, *Toonneel der Vereenigde Nederlanden*, Leeuwarden 1725, 128.
- 9) Th. de Rouck, *Den Nederlantschen Herauld ofte Tractaet van Wapenen*, Amsterdam 1645, 229. Ook diens onderschrift bij de prent van Samuel de Swaef, 1634, heruitgegeven in: J.H. van Mosselveld, *Prenten van Bergen op Zoom*, Breda 1967.
- 10) C.R. Hermans, "Aantekeningen" bij "Bijdrage over den Oorsprong van den naam der stad Bergen op Zoom", in: *Geschiedkundig Mengelwerk over de provincie Noord-Brabant*, 's-Hertogenbosch 1839, 3e stuk, 256-260.
- 11) W.A. Bachiene, *Vaderlandsche geographie of nieuwe tegenwoordige staat*, 4 Amsterdam 1791, 814.
- 12) C.B. van Engelen van Strijen, "Bijdrage over den Oorsprong van den naam der stad Bergen op Zoom", in: *Algemeenen Konst- en Letterbode voor het jaar 1817*, II, 123-126, 140-144. Herdrukt in *Geschiedkundig Mengelwerk* (zie noot nr. 9) 238-250.
- 13) A.A. Beekman, *De naamsafleiding*..., 1-2.
- 14) C. Bouttats, onderschrift van de prent *Bergen sur le Zoom* in *Tooneel der steden ende Sterckten van 't Vereenight Nederlandt*, Antwerpen, c.1675.
- 15) Van Engelen, "Bijdrage over den Oorsprong.... 245-250.
- 16) Hermans, *Aantekeningen*...262-263.
- 17) G.C.A. Juten, *Oud Bergen*, in: *Oudheidkundig Jaarboek 1924* (Bulletin KNOB 3e serie, jrg.4), 146.
- 18) A.A. Beekman, "De naamsafleiding...., 78.
- 19) *Hedendaagsche Historie, of tegenwoordige Staat van Alle volkeren*, Amsterdam 1740, 155, voetnoot.
- 20) *Beschrijving der stad Bergen op Zoom*, Amsterdam 1780, I.
- 21) W.A. Bachiene, *Vaderlandsche geographie*....814.
- 22) A.A. Beekman, "De naamsafleiding...., 5.
- 23) A.A. Beekman, "De naamsafleiding...., 2.

- 24) M. Weijers, "De Hooge rand van Bergen op Zoom", in: Tijdschrift Kon. Ned. Aardrijkskundig genootschap, 53 (1936), 833 e.v.
- 25) M. Schönfeld, Nederlandsche waternamen, Brussel 1955, 42; idem, Nederlandse plaatsnamen, Brussel 1956, 36.
- 26) K. Sloomans, "De Zoom", in: jaarboek De Ghulden Roos 20, (1960), 17. J.B. van Loon, "Water en waternamen in Noord-Brabants Zuidwesthoek". Amsterdam 1965 (Bijdr.med. Naamkundecommissie nr. XXII), 52, nr.46.

BERGHEN-OP-ZOOM twee mylen van *Steenberghen* en ses van *Antwerpen* draecht synen naem van het deel des ghebiedts van *Berghen* (daer de Stadt inghelegen is) *Zoom* ghenaemt; ende ghemerckt dit deele van't ghebiet berghachtigh is, soo heeft sonder twyfel dese Stadt daer van synen naem ghecreghen, ende niet vande Riviere *Zoom* (soo veele segghen) mits dese noyt gheweest is. De Stadt, die den tyt el voert van een *Marquisaerschap* ende machtigh sterck en wel bewoont is, leyf *Westwaerts* op het uiterste van *Brabaant*, rondom in verdroncken Landen niet verre vande Zee, hebbende een Have, beset aen den inganck met twee stercke Schantzen teghen over den anderen. Inden iare 1577. wierf *Berghen-op-Zoom* overghegheven aen den Heere van *Guampigny*, dienende teghen *Don Jan* aende zyde der Generale Staeten, ende quam cortt daer naer inde macht der Staeten van *Hollandt*, diele op heden noch ghehoorsaemt,

Onderschrift bij de 17e eeuwse gravure door Peeters/Bouttats.

MIDDELEEUWSE PUT GEVONDEN OP DE GROTE MARKT

Bij de rekonstruktiewerkzaamheden op de Grote Markt is half maart de middeleeuwse stadspuit tevoorschijn gekomen. Deze put, die al in archiefteksten uit de veertiende eeuw voorkomt, heeft een doorsnee van 3,5 meter en is ruim zeven meter diep. De put is grotendeels uit natuursteen opgetrokken. Op de gouache door Hans Bol (zie omslag) staat de put afgebeeld met een vierkante opstand. Op de tekening van de Grote Markt door A. de Haen uit 1739 staat er al een pomp boven de put. In de 19de eeuw is de stadspomp verplaatst naar het midden van de markt.

TENTOONSTELLINGEN

In deze rubriek worden alleen die tentoonstellingen vermeld welke van belang zijn voor de geschiedenis van stad en land van Bergen op Zoom.

DE BRABANTSE SCHORREN TUSSEN ZOUT EN ZOET

In de periode 14 april - 22 juli 1984 wordt in het gemeente museum het Markiezenhof te Bergen op Zoom onder bovenvermelde titel een bijzondere tentoonstelling gehouden. Aanleiding voor deze tentoonstelling is de grote verandering die de Brabantse kust meemaakt of binnen enkele jaren zal meemaken. Deze veranderingen hangen nauw samen met een tweetal uit waterstaatkundig opzicht gezien grote werken, namelijk het Deltaplan (i.c. de half. opensluiting van de Oosterschelde) en de werken voor het Schelde-Rijnkanaal (met name het getij-vrij maken van deze internationale scheepvaartverbinding).

Voor de kom van de Oosterschelde, met name de schorren en slikken van het zogenaamde Verdrongen land van het Markiezaat van Bergen op Zoom, betekent de uitvoering van deze werken dat het karakter van dit gebied geheel zal veranderen.

De tentoonstelling kan worden onderverdeeld in een drietal hoofdstukken namelijk hoe het gebied in de loop der eeuwen is ontstaan, hoe het nu is en tenslotte hoe het zich na de voltooiing van de technische werken zal ontwikkelen.

De schorren kunnen in twee gebieden worden onderscheiden, nl. die in het zuidelijk deel van de kom met een zeer vertakt en diep krekensstelsel en met duidelijke overwallen, en de schorren langs de oostgrens even ten zuiden van Bergen op Zoom. Deze schorren zijn niet zo breed en bezitten een minder goed krekensstelsel. De hogere schorren, vooral rond de boerderij Hildernisse worden beweide. Een typisch aspect van dit schorren gebied is de rijke kwel. Deze is afkomstig van het aangrenzende Brabantse heuvelland, dat in de Kraaijenberg de vorm van een klifkust heeft. Een landschap van mariene oorsprong contrasteert hier met de pleistocene zandgronden. Deze hoge zandgronden sluiten het getijengebied af en maken het tot het meest gedifferentieerde landschap binnen het gehele Oosterscheldebekken.

Op de tentoonstelling wordt geruime aandacht geschonken aan de geologische opbouw van het gebied, de vorming van het milieu, de vorming van het land door de mens (inpolderingen e.d.) en de schorren en slikken als voedselbron voor de mens.

Hierbij wordt de weervisserij vrij uitvoerig belicht, alsmede de eetbare planten (zeekraal, lamsoren) en de overige dieren (mosselen, oesters, kreukels).

Op deze expositie ligt de nadruk op het heden m.n. op het milieu en ecologie van de schorren en slikken, waarvoor o.a. levend materiaal wordt getoond. Ook de situatie die zal ontstaan na de voltooiing van de waterstaatkundige werken met een drietal meren (Zoommeer, Binnenschelde en Markiezaatmeer) en een landtong (De Bergse Plaat) zal op de tentoonstelling worden belicht. Nadruk komt daarbij te liggen op de flora en fauna van het Markiezaatmeer dat als natuurgebied is aangewezen. Een natuurgebied met een ander karakter overigens dan het huidige. Als gevolg immers van enerzijds het wegvallen van de getijdenbeweging en anderzijds de verzoeting zal de huidige zoutwaterflora en -fauna tot verdwijnen zij gedoemd. Een andere flora en fauna zal hiervoor in de plaats komen, een proces dat een aantal jaren zal vergen, maar intussen wel is begonnen.

LIJST NOG VOORRADIGE BOEKWERKEN

FEBRUARI 1984

Bestel letter	Omschrijving:	Vastgestelde verkoopprijs:
A	STUDIES UIT BERGEN OP ZOOM - 1	uitverkocht
B	STUDIES UIT BERGEN OP ZOOM - 2	f 37,50
C	STUDIES UIT BERGEN OP ZOOM - 3	f 37,50
D	KLEINE HOF AAN DE GOUDENBLOEMSTRAAT	f 17,50
E	BERGEN OP ZOOM IN KAART GEBRACHT	f 17,50
F	DE SINT JACOBSCAPEL A/D VISMARKE	uitverkocht
G	HUIZEN DE DRAECK EN SCHERMINCKEL	f 17,50
H	STUDIES UIT BERGEN OP ZOOM - 4	f 37,50
I	DE BERGSE VASTENAVOND VOOR 1940	f 17,50
J	OM DE VRUCHTEN VAN GODS BERG	f 17,50
K	BERGEN OP ZOOM VERLEDEN TIJD incl. porto	f 35,00

BESTELLINGEN BIJ PENNINGMEESTER MIDDELS STORTING BIJ BANK OF
GIRO (GEGEVENS BINNENZIJDE KAF) MET VERMELDING VAN DE BESTELLET-
TER.

In dit nummer:

- ★ De Cort Heyligerskazerne
- ★ Middeleeuwse munten, gevonden te Bergen op Zoom
- ★ Vroeg-zestiende eeuws majolica
- ★ Een schilderij van de Grote Markt in een museum te Washington
- ★ De bemanning van de paviljoenpoon "den Jongen Arnout"
De oudste stadsgeschiedenis op de helling
- ★ De Munte en de Drie Scheepkens in de Engelsestraat
- ★ Stad en land in nieuwe publikaties
- ★ De stadsnaam Bergen op Zoom, deel 2
- ★ Tentoonstellingen